

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1931

Magy. É. III.
1602/XLI.

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest, V., Honvéd-u. 10.
Felelős vezető: Tiringner Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Csengery János</i> : Vergilius a magyar költészetben	24, 145
<i>Gálos Rezső</i> : Kisfaludy Sándor ifjúsága.....	1
<i>Hajas Béla</i> : Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka	303, 410
<i>Nagy Sándor</i> : Toldi kompozíciójának kialakulása.....	445
<i>Szabolcsi Bence</i> : A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük 285,	423
<i>Timár Kálmán</i> : A Lázár-kódex forrásai. I. közl.	277
<i>Viszota Gyula</i> : Kossuth közdelme a Budapesti Évlapokért.....	129
<i>Voinovich Géza</i> : Arany és Byron.....	257
<i>Waldapfel József</i> : A Bánk bán történetéhez	385
<i>U. az.</i> : Katona József — és Veit Weber Tugendspiegele.....	38, 166

ADATTÁR.

Arany János levelei. <i>Darnay Kálmán</i>	218
Egy műfogás Arany Jánosnál. <i>Marót Károly</i>	61
Bajza levelei Kiss Sámuelhez. <i>Szűcsi József</i>	190, 323
Barcsay Ábrahám egy kiadatlan levele. <i>Gálos Rezső</i>	92
Bertha Sándor levele Gyulai Pálhoz. <i>Császár Elemér</i>	98
Biberách és Tibortz neve. <i>Waldapfel József</i>	93
Bólyai Farkas ismeretlen levele. <i>Gulyás József</i>	97
A Borzasztó torony forrása. <i>Waldapfel József</i>	470
Csengery Antal ifjúkori költeményei. <i>Dercze Lajos</i>	216
Domonkos-apácák birtokába jutott kódexek. <i>Timár Kálmán</i>	69
Eckartshausen és Katona. <i>Waldapfel József</i>	213
Egressy Gábor levele Hugó Károlyról. <i>R. Hoffmann Mária</i>	333
Fábián Gábor levelei Barna Ignáchoz. <i>Barna János</i>	494
Faludi Ferenc levele Zala vármegyéhez. <i>Gálos Rezső</i>	201
Füátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ból. <i>Szabó T. Attila</i>	71
Adalék Gárdonyi Géza élettörténetéhez. <i>Höfbauer László</i>	228
Gyulai Pál ismeretlen levelei. <i>Gulyás József</i>	204
Horányi Elek levele Pray Györgyhez. <i>Gálos Rezső</i>	90
Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kéziratárakból. <i>Szabó T. Attila</i>	479
Jókai ismeretlen két sirkőirata. (Testvéreinek). <i>Hegyaljai Kiss Géza</i> . 228	
Kazinczy ismeretlen levele. (1821. febr. 1.) <i>Császár Elemér</i> ..94 (Igazítás . 230)	
Kazinczy Ferenc levelei Rátkai Pálhoz. <i>Gulyás József</i>	229
Kazinczy Gábor levele Dókus Józsefhez. <i>U. az.</i>	469
Kazinczy Gábor levelei Lévy Józsefhez. <i>U. az.</i>	335, 454
Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. <i>Viszota Gyula</i> 179, 313	
Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó okmányok a pataki főiskolai könyvtár kéziratárában. <i>Gulyás József</i>	205
Lisznyay-levelek. <i>R. Hoffmann Mária</i>	63
Madách és Széchenyi. <i>Tolnai Vilmos</i>	53
Simonyi Zsigmond levele Haynald érsekhez. <i>Timár Kálmán</i>	332
Szántó Aratór István öregkora. <i>U. az.</i>	207
Szász Károly verse Szalay József sirkövén. <i>Szalay László</i>	96

	Lap
Toldy Ferenc és Haynald Lajos. <i>Timár Kálmán</i>	224
A Várfalvi Fodor énekeskönyv és két éneke. <i>Szabó T. Attila</i>	210
Adalék Verseghy költeményeinek forrásaihoz. <i>Major Ervin</i>	206
Vörösmarty János nemesi oklevele. <i>Brisits Frigyes</i>	202
Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához. <i>Brisits Frigyes</i> ..	55
Egy XVI. századi ének a halálról. <i>Gulyás József</i>	86

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Bánrévy György: Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai. <i>Kerekes Emil</i>	117
Barta János: Az ismeretlen Madách. <i>Tolnai Vilmos</i>	237
Beóthy Zsolt: A magyar irodalom kis-tükre. <i>Hegedüs Zoltán</i>	115
Bessenyei György: A törvények útja. Tudós társaság. <i>Kerekes Emil</i> ..	234
Bessenyei György kisebb költeményei. <i>U. az.</i>	235
Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830. <i>Szinnyei Ferenc</i>	112
Csefkő József: Vörösmarty fantasztikus művei. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	240
Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája. <i>Kerekes Emil</i>	118
Doktori értekezések 1929—30-ban. II., bef. közlemény. <i>U. az.</i>	117
Dr. Dóry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. <i>Hegedüs Zoltán</i>	368
Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. <i>U. az.</i> ..	231
Farkas Gyula: A magyar romantika. <i>Zlinszky Aladár és Császár Elemér</i>	99
<i>Farkas Gyula</i> válasza..... 371; <i>Császár Elemér</i> viszonzválasza. 373	
Halmi Bódog: Herczeg Ferenc az író és az ember. <i>Morvay Győző</i> ..	366
Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. <i>Tóth Lajos</i>	370
Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. <i>Gálos Rezső</i> ..	498
Dr. Kristóf György: Esztétikai becsülésünk a mai közszellem hatása alatt. <i>Kocsis Lénárd</i>	233
Dr. Lósy-Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei 1718—1786. <i>I. r. Hegedüs Zoltán</i>	501
Luxemburger Irén: Obernyik Károly élete és munkái. <i>Kerekes Emil</i> ..	117
Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. Vajthó László. <i>U. az.</i>	234
A Nemzeti Színház zsebkönyvei. <i>Tóth Lajos</i>	502
Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. <i>Kerekes Emil</i>	234
Pröhle Vilma: Az ember tragédiája és a Faust. <i>U. az.</i>	119
Radó Pál: Arany János élete és munkássága. <i>Császár Elemér</i>	504
Schvertsig Antal: Gárdonyi Géza regényköltészete. <i>Kerekes Emil</i>	118
Speneder Andor: Kisfaludy Károly. <i>Gálos Rezső</i>	113
Ifj. Szász Károly: A magyar szinikritika története 1849—1867-ig. <i>U. az.</i> ..	118
Timár Kálmán: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. <i>Waldapfel</i>	367
Valkai András: Bánk bánnak históriája. Bevezette: Ballai Károly. <i>Hegedüs Zoltán</i>	116
Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán életrajza. II. k. <i>Szabó Dávid</i> ..	236

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1930-ik év első fele. II., bef. közl. <i>Kozocsa Sándor</i>	120
Az 1930-ik év második fele. <i>U. az.</i>	242, 375

KÓTA-MELLÉKLET.

A Hofgreff-énekeskönyv dallamai. <i>Szabolcsi Bence</i>	I.
---	----

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos	41, 96, 222, 223, 335, 456, 470	<i>Bánfi Dénes veszedelme</i>	440
<i>Abigail</i>	431	Bárany Boldizsár 386; — <i>Rostája</i>	389, 394
<i>Ábrahám</i>	430	Baranyai Pál, <i>Tékozló fiáról</i> . .	427
Ádám János, <i>Igaz jámbor ba-</i>		Baranyai Zoltán	101
<i>rátságról</i> 436; — <i>Minerva és</i>		Barcsay Ábrahám	92, 93, 107
<i>Pallas</i>	436	Barletta Gábor	278
Alszeghy Zsolt	232	Barna Ignác	494—497
Angyal Dávid	1, 3, 94	Baróti Szabó Dávid 13, 100, 103, 108, 146, 150, 155, 162, 364	
Anonymus	346, 494	— <i>Aeneis</i>	305
<i>Anthidotarius animae</i>	278—280	Bárótzai, <i>Védelmetett magyar</i>	
Ányos Pál	107, 110	<i>nyelv</i> 8; — <i>Kasszandra</i>	109
<i>Apollonius</i>	435, 441	Bartalus	481, 492
Apponyi Albert	103	Bártfai énekeskönyv (1593)	294
Arany János 24, 30—35, 61—63, 147, 156—159, 162, 218—224, 233, 257—276, 344, 348, 355, 357, 359, 445—453, 458, 459, 464, 468, 504; — <i>A nagyidai</i>		<i>Báthori Zsigmond hadai</i>	435
<i>cigányok</i> 158, 275; — <i>Az el-</i>		Batizi András, <i>Gedeon</i> 426; — <i>Izsák</i> 427; — <i>Jónás</i> 427; — <i>Meglőtt és megleendő dolgok</i>	
<i>veszeit alkotmány</i> 158, 266; — <i>Bolond Istók</i> 266, 268, 269, 272; — <i>Buda halála</i> 158; — <i>Családi kör</i> 164, 258; — <i>Da-</i>		427; — <i>Zsuzsánna</i>	426
<i>liás idők</i> 449; — <i>Hátrahagyott</i>		Batsányi János 8, 14, 17, 22, 23, 103, 110, 112, 146, 187	
<i>iratai</i> 27, 28; — <i>Katalin</i> 257, 264, 265; — <i>Murány ostroma</i>		Bayer József 42, 113, 178, 401, 470, 502	
158, 260, 261; — <i>Osszel</i> 259; — <i>Rózsa és Ibolya</i> 452; — <i>Toldi-trilógia</i> 449; — <i>Toldi</i>		Bécsi Kurir	193
157, 265, 269, 445—453; — <i>Toldi estéje</i> 61, 62, 448; — <i>Toldi szerelme</i> 158, 448, 449; — <i>Zrinyi és Tasso</i>	27	Beethoven	9
Arany László	227, 228, 258	Békési Balázs, <i>Sodoma és Go-</i>	
Aranyosrákosi Székely Sándor .	150	<i>mora</i>	294, 430
Aristoteles	61	Békési Emil	501
Artner Mária Terézia	407	<i>Bél és sárkány</i>	291, 429, 443
Assisi Szt. Ferenc	277, 280	Bél Mátyás	1
<i>Aurora</i> 104, 180, 195, 325, 326, 329; — <i>Aurora-pör</i>	328, 329	<i>Béla király és Bankó leánya</i> . .	432
Badics Ferenc 145, 231, 392, 393		Belohorszky Ferenc	236
Bajza József 111, 112, 118, 190— 201, 238, 323—332, 422		Beöthy Zsolt 106, 115—118, 233, 498	
Balassi Bálint	112, 285	Béranger	467
Balassi-strófa	292	Berzsenyi Dániel 100, 101, 103, 109, 110, 191—193, 345, 373, 465	
Balázs Sándor	367	Besenyei Jakab, <i>Az házasságról</i>	431
Ballagi Aladár	93	Bessenyei György 1—3, 8, 106, 109, 110, 112, 113, 235; — <i>Tariménes</i>	234
		Bethlen Farkas	392
		Biai Gáspár, <i>Dávid és Betzabea</i>	427
		Blumauer	10
		Bodon Ábrahám	494
		Bogáti Fazekas Miklós 294, 439, 440; — <i>Aspasia</i> 435; — <i>A tökél-</i>	
		<i>letes asszonyállatok</i> 433; — <i>Castriota György</i> 434; —	

Lap	Lap
<i>Demeter</i> 436; — <i>Ez világi nagy sok zürzavar</i> 435; — <i>Három főhadnagyok</i> 433; — <i>Mátyás király</i> 433	<i>Cziráky-eposz</i> 145
Bolyai Farkas 97, 98	Czobor Mihály, <i>Chariclia</i> 437
Bonfini 148, 386	Czuczor Gergely 156; — <i>Botond</i> 156; — <i>Vértesi vadászok</i> ... 164
Bornemisza Miklós, <i>Eleázár</i> ... 432	Dante 24
Bornemisza Péter, <i>Elektra</i> 285, 301	Daróci Imre, <i>Cantio optima</i> ... 437
Bouterweck 104	Dayka Gábor 102, 106, 110
Brassai Sámuel 355	Deák Ferenc ... 371, 414, 415, 468
Brisits Frigyes 231	Debreczeni Márton, <i>Kiövi csata</i> 156
Brodarics István 37	Debreceni Szappanos János, <i>Várad pusztulása</i> 436
<i>Brunczvik Tóbiás</i> 438	Decsi Gáspár, <i>Dávid király</i> 433
Budai, <i>Polgári lexikon</i> ... 117, 392	<i>De extremo iudicio</i> 429
Budapesti Évlapok 129—144, 179—190, 313—323	Degré Alajos 227, 228, 257
Budapesti Szemle 98, 105, 205, 374	<i>De Transylvania</i> 438
Burns 257; — <i>Szombat este</i> ... 258	Dézsi András, <i>Izsák</i> 429; — <i>Levita</i> 291, 428, 443; — <i>Makkabeus</i> 428; — <i>Mouzes</i> 429; — <i>Tóbiás</i> 429; — <i>Világ kezdetitől lött dolgokról</i> 428
Busti, Bernardinus 279	Discipulus 278, 279, 283, 284
Byron 257, 276; — <i>Kain</i> 238	Dobai András, <i>Utolsó ütélet</i> ... 426
Callimachus 148	Dóczy Jenő 237
<i>Cantio de militibus pulchra</i> ... 431	Döbrentei Gábor 110, 193, 328, 367
<i>Cantio catholici</i> 291, 294	Döbrentei-k 71
<i>Catalogus sanctorum</i> 282	Döry Ferenc 368, 370
Cicero 24	Dugonics András 100, 102, 104, 111, 112, 267, 328; — <i>Ételka</i> 110, 305, 392; — <i>Trója veszedelme</i> 148
<i>Comico tragoedia</i> (1646) 441	Eckartshausen ..... 213—216
Cornides 392, 476	Eckhardt Sándor 491
Croce, Benedetto 61	Éder György 394
Csajághy Laura 55, 422	Édes Gergely 489
Csáktornyai Mátyás, <i>Ajax</i> 435; — <i>Római fő asszonyok</i> 436	<i>Effectus amoris</i> 435
Csanádi Demeter, <i>Vita Joannis Secundi</i> 432	Eggerer 501
Császár Elemér 1, 12, 15, 21, 92, 113, 118, 145, 150—152, 214, 232, 235, 371—374; — <i>A német költ. hatása a magyarra</i> ... 101	Egressy Gábor ..... 333—335, 409
Császár Ernő 231	<i>Eleázár</i> 290, 291, 427
Császár Ferenc 139	Emich Gusztáv 219, 220
Csáthi Demeter, <i>Pannónia megvétele</i> 426	Enyedi György, <i>Gisquardus és Gismunda</i> 433
Csefkő József ..... 240—241	Eötvös József 371
Csengery Antal ..... 118, 216—218	Eötvös Károly 307
<i>Csepreg városának romlása</i> ... 438	Erdéli Máté, <i>Szent István</i> 431; — <i>Szent János</i> 430
Csepregi Lajos 502	Erdélyi János 64, 264, 265, 486, 494
<i>Csepregi zsinatról</i> 436	Erdélyi Múzeum 462, 491
Cserényi Mihály, <i>Perzsiai fejedelmekről</i> 435	<i>Erdélynek siralmas éneke</i> ... 437
Cserey Farkas 92	<i>Erdély országnak nyomorúságáról</i> 438
Csiky Gergely 367	Érdy-k. 71, 281, 282, 498, 499
Csokonai 106, 110—112, 164, 196, 413, 465; — <i>Dorótya</i> 149	Érsekújvári-k. 69, 70, 278
Csokonai Lapok ..... 274—275	Esclapon, Caroline d' ..... 13—14
Csükei István, <i>Ilyés</i> 290, 427	<i>Eurialus és Lucretia</i> 433, 439
Csűry Bálint 491, 492	
Czech-k. .... 69—71, 279	
Czeizel János 113	

	Lap
Fábián Gábor...	411, 414, 494—497
Fabó Bertalan	481, 490
Faludi Ferenc 1, 13, 106, 107, 162, 201,	202
<i>Fáncsy-album</i>	343
Fáncsy-színlapgyűjtemény	401
Fára József	201
Farkas András, <i>Cronica</i> 288; — <i>De introductione Scyttarum</i> ..	426
Farkas Gyula 99, 103; — <i>Ma- gyar romantika</i>	371—374
Farlatus, <i>Illyricum sacrum</i> 389, 390	
Fejér György.....	2
Fekete Imre, <i>Sámuel</i> 428; — <i>Sámson</i>	428
Felvinczi, <i>Comico tragédia</i>	441
Fénelon	100
Ferenc-legenda	499
ferences legendák	280—282
Ferenczy István	422
Ferenczy József	117
Fessler 104, 117, 386—394; — <i>Gesch d. Ungern</i>	390
Fest Sándor	101
Festetich-k.	69—71
Fiátfalvi György 72—73; pokol- beli látomása	438
Fitz József	439
<i>Fortunatus</i>	434
Földi János.....	107, 112
Földvári Ambrus, <i>Gedeon</i>	437
Fővárosi Lapok.....	226, 227, 304
Fráter Gáspár, <i>Antiochus</i>	431
Futó Jenő	161
<i>Fülek megégése</i>	440
Gaal György	104
Gaal József 111, 408; — <i>A pe- leskei nótárius</i>	503
Galamb Sándor	503
Galeotto	296
Gálos Rezső	368
Gálszécsi István	291
Garay János	156
Gárdonyi Géza 103, 118, 119, 228	
<i>Gaude de flore virginali</i>	279
<i>Gaude virgo mater Christi</i>	279
Gergely diák, <i>Siralomének</i>	426
Gessner	146
Geszthy László éneke	426
Goedecke	166
Goethe 106, 111, 114, 118, 119, 200, 239, 259, 341—345, 356—359, 457, 458, 462, 465, 467; — <i>Faust</i> 238; — <i>Werther</i>	462
Gosárvári Mátyás, <i>Régi magya- roknak első bejövésekről</i>	433
Gömör-y-k.	69—70, 280

	Lap
Göresöni Ambrus, <i>Mátyás király</i> 284, 432,	440
Görög Demeter	16
Gragger Róbert.....	486, 491
Greguss Ágost 118, 220, 264, 265,	343
Grillparzer	201
Grimm Jakab.....	104
Guzmics Izidor	102
Gvadányi 100; — <i>Rontó Pál</i> 287, 289	
Gyallay Domokos.....	210, 211
Gyarmati Imre, <i>Cantio pulchra</i>	436
Gyergyai, <i>Argirus</i> 285, 436, 439, 441	
Gyöke Ferenc, <i>Makkabeusok</i> ...	437
Gyöngyösi István 13, 145, 440; — <i>Kenény János</i>	145
Gyulai Márton, <i>Epinicia</i>	436
Gyulai Pál 41, 60, 98, 103, 118, 148, 150, 173, 204, 205, 219, 237, 241, 270—273, 275, 307, 356, 370, 393, 395, 411, 418, 422, 470; — <i>Vörösmarty élet- rajza</i>	55
Haegelin Ferenc	396, 397
Halmi Bódog	366
<i>Halotti beszéd</i>	494, 500
Hankiss János.....	232
Harmos Sándor.....	39—40
<i>Három istenfélő férfiak</i>	426
Havas Adolf.....	267
Haydn	9
Haynald Lajos.. 224—228, 332, 333	
<i>Hébe</i>	104, 192, 193, 198
Heckénast	345, 455
hegedősök	297—299
Hegedüs István.....	263, 265
Hegel	118
Heine.....	463
Heinrich Gusztáv.....	41, 116, 177
Helmeczy Mihály 129—132, 139, 184, 188,	315
Heltai Gáspár 117, 285; — <i>Can- cionale</i> 295, 443; — <i>Hunyadi János</i>	433
Herczeg Ferenc 366—367; — <i>Híd</i>	366
Herder.....	101, 104, 259
Hertzmaner	278
Hevesi Sándor.....	504
<i>Hist. bipartita (Salamon... itélete)</i>	434
históriás énekek jelentősége ..	423
Hofgreff-gyűjtemény 285, 286, 290, 291; — dallamai.....	291
Hoftheater (bécsi)	9
Holik Flóris	278
Homeros 24, 26, 28, 33—36, 148, 151—153, 157, 159, 259; — <i>Ilias</i> 34, 153; — <i>Odysseia</i>	153

	Lap		Lap
Honművész.....	327,	<i>Kapitán György</i>	443
Hontí János.....	287	Kármán József.....	101, 102, 110
Horányi 91, 92, 468; — <i>Memoria</i>		Katona István....	90, 94, 388—392
<i>Hungarorum</i>	90	Katona József 38—52, 112, 116,	
Horatius 146, 156, 162, 216, 494—		166—178, 385—409; — és	
497; — <i>Ars poetica</i>	145	a Nemzeti Színház 504; —	
Hormayr 261, 407; — <i>Archiv</i> ..	104	<i>Aubigny Clementia</i> 94, 478; —	
<i>Hortulus animae</i>	279—280	<i>A borzasztó torony</i> 470—479;	
Horvát Endre, P.....	155	— <i>Bánk bán</i> 38—52, 93, 167,	
Horvát István.....	328, 466, 501	177, 178, 213—216, 385—409,	
Horváth Ádám, P.....	111, 148, 223	503, 504; — <i>Jeruzsálem pusztulása</i>	
Horváth Árpád.....	504	174; — <i>Luca széke</i> 41,	
Horváth Cyrill.....	69, 284, 498	477; — <i>Mombelli grófok</i> 477,	
Horváth János 232, 310, 374, 410,		478; — <i>Monostori Veronka</i>	
498—501		41, 42, 45, 166, 167, 170, 178,	
Horváth János (püspök).....	2	477, 478	
Horváth Mihály 364, 458, 459, 468		Katona Lajos 277, 280, 288, 284,	
Hölgytutár.....	257	498, 500, 501	
Hugó Károly 333—335; — <i>Ban-</i>		Kazinczy Ferenc 92—95, 101—	
<i>kár és báró</i>	334, 335	103, 105—112, 145, 147, 155,	
Hunyadi Ferenc 26; — <i>Trója</i>		175, 190, 192—195, 201, 229,	
<i>megszállásáról</i>	432	280, 327, 331, 336, 373, 456,	
Huszár Gál.....	290	461, 466, 469	
Huszi Péter 27; — <i>Aeneis</i> 27,		Kazinczy Gábor 220—222, 335—	
434, 441		365, 454—469	
Huxley.....	466	Kazinczy-k.....	282
<i>Icon vicissitudinis</i>	435	Kéký Lajos.....	115, 116, 233, 236
Igaz Sámuel.....	190, 192, 193	Kelemen László.....	2, 113
Illyefalvi István, <i>Jephta</i>	435	Kemény Zsigmond.....	364, 456
Illyés István, <i>Soltári énekei</i> ... 294		Kempis, <i>Imitatio Christi</i>	277
Ilosvai 439, 445, 447—450, 452,		<i>Kenyérmező</i> (Nikolsburgi névt.) 432	
453; — <i>Nagy Sándor</i> 428,		Kerekes Sámuel.....	8
440, 441; — <i>Pál apostol</i> 431,		Kézai Simon....	345, 352, 393, 456
443; — <i>Ptolemeus</i> 297, 432;		Kinizsiné Magyar Benigna..	67—71
<i>Tholdi Miklós</i>	432	Király György.....	287
Ipolyi Arnold.....	336	Kis János 101, 102, 110, 111,	
Irodalomtörténeti Füzetek.....	113	373, 401, 402, 407—409, 494	
Istvánfi Pál, <i>Volter</i>	426	Kisfaludy Károly 101, 109, 112,	
Istvánffy Miklós.....	297	113, 199, 218, 298, 385, 391,	
<i>Jajca megvételéről</i>	426	396—408, 465; — <i>Csák Máté</i>	
Janus Pannonius.....	25	114; — <i>Csalódások</i> 503; —	
Jászai Mari.....	503	<i>Ilka</i> 177, 385; — <i>Iréne</i> 114;	
<i>Jázon</i>	439	— <i>Stibor</i> 114, 408; — <i>Tatárok</i>	
Jelenkor... 129, 130, 139, 188, 189		113, 114, 408	
Jókai 228, 229, 367; — <i>Az arany-</i>		Kisfaludy Sándor 1—23, 94, 100—	
<i>ember</i>	503	104, 107—110, 113, 114, 149,	
Jókai-k.....	71, 501	218, 260; — <i>Boldog szerelem</i>	
József nádor.....	320	23; — <i>Francia fogságom</i> 15;	
<i>Kádár Jolán</i>	113	— <i>Hattyúdial</i> 8; — <i>Kesergősze-</i>	
Kájoni énekeskönyve.....	368	<i>relem</i> 16, 18, 19, 23; — <i>Két</i>	
Kákonyi, <i>Asverus</i> 290, 427; —		<i>szerető szív</i> 19; — <i>Önéletrajz</i> 5;	
<i>Cirus</i> 428, 440; — <i>Sámson</i> ..	427	— <i>Seneca</i> 3, 4; — <i>Testvérgyilkosság</i>	
Kalchberg.....	397	3; — <i>Ulisses és</i>	
<i>Kalevipoeg</i>	456	<i>Penelope</i>	3, 4
Kamaraszínház.....	503—504	Kisfaludy-Társaság 115, 224, 226,	
		336, 462, 467	
		Kiss Sámuel... 190—201, 323—332	
		Kleist.....	3

	Lap		Lap
Klinger	3	Majláth 186, 320, 408, 456, 461, 463	
Klopstock	104	<i>Manassesről</i>	429
Kodály Zoltán	290	Mária-legendák	277—280
Kolosi Török István, <i>Szent János</i>	438	Mária Terézia	109
Kont	296	Marmontel	100
Kornis Gyula	101	Martinovics apát	9, 103
Kossuth Lajos 103, 129—144, 179, 180, 228, 313—323, 370,	371	Matthisson	196
Koszorú	466	Mátyás Florián	363
Kotzebue	104, 114, 206, 216	Medina Mária	9—12, 14, 15
Kovács Gyula, E.	54	Mednyánszky Alajos ..	104, 130, 407
Kovacsóczy Mihály	331	Meiszner	397
Ködi Farkas, <i>Kádár István éneke</i>	439	<i>Melodiarium</i>	491
Kölcsey 101, 102, 104, 110—112, 193, 327; — <i>Hymnus</i>	104	Mészáros Sándor	503
Körner 104, 193, 407; — <i>Zrinyi</i>	114	Metastasio	2, 10
Kőrösi Csoma Sándor	205—206	Metternich 129—143, 315, 316, 321—323	
Kőrösi István, <i>Halcyone</i>	438	Mikes	9, 103
Kristóf György	53, 233, 234	Mikszáth K. 367, 369, 370; — <i>Különös házasság</i>	368
Kritikai Lapok	326, 327, 331	Molière 220, 345, 359; — <i>Dandin</i> <i>György</i> 221, 222; — <i>Fösvény</i> 365; — <i>Tartuffe</i> . 220—222, 365	
Kriza János	222, 492, 494	Molnár Ferenc	366
La Bruyère	467	Montaigne	467
Landerer Lajos 129—133, 179, 187, 315, 316, 318, 319		Moore	257, 259
lantosok	297—299	Móricz Zsigmond 103, 366; — <i>Nem élhetek muzsikaszó nélkül</i>	503
Laskai János (?) <i>Báthori Gábor</i>	437	Munkácsi János, <i>Tóbiás</i>	437
Laskai Osvát	278, 283, 499, 501	Müllner 386; — <i>Die Schuld</i> ...	385
Lázár János gróf	100	Nadler József	99, 103
Lázár-k.	274—284	Nagy Ignác	257, 400
Léhner Vilmos	94	Nagy Iván	101, 307
Lehr Albert	452	Nagybánkai, <i>Hunyadi János</i> 294, 430; — <i>József</i>	430
Leisewitz	3	Nagyfalvi György, <i>Chain és Abel</i>	430
Lessing	10	Nagyszombati-k.	279
Lévay József 204, 258, 335—365, 454—469		Napoleon	10, 15, 17, 19, 20
<i>Liber miraculorum</i>	278	Négyesy László	115, 231—233
Listi László	37	<i>Néhai való jó Mátyás királ</i> ...	426
Lisznay Kálmán	63—69	Nemzeti Színház 400, 503, 504; — <i>Zsebkönyvei</i>	502
Lobkovitz-k.	280	Niccodemi	503
Longinus	390	Nyáry Pál	334
Loósz István	416	Nyéki Vörös Mátyás	72
Lósy-Schmidt Ede	502	Nyomárkay József	230
<i>Lóveni Mária-siralom</i>	499	Orczy Lőrinc	110
Lucanus	25	Ossian	257, 259
Lucio	390	Ovidius ... 25, 27, 37, 145, 156, 162	
Ludolphus de Saxonía	283	Pákh Albert	352
Lugosi Döme	113	Palma, <i>Notitia</i>	390
Luitpold	390	Pannonia	386—390, 394
Lupuj vajdáról való énekek ...	439	Pap Károly	233
Madách 54, 119, 237—240, 354; — <i>Civilisator</i> 53, 54, 239; — <i>Ember trag.</i> ... 53, 238, 239, 503		Pápai Páriz	94
Mádai Mihály, <i>Jeruzsálem pusztulata</i>	429	<i>Páris és Görög Ilona</i>	432
Magyar Hirmondó	5, 8	Pataki József	503—504
Magyari István	103		

	Lap		Lap
Paulay Ede	503	Rimay János, <i>Balassa Ferenc</i>	
Pázmány, <i>Kalauz</i>	103	<i>halála</i>	436
Pécsi János, <i>Oeconomia conjugalis</i>	434	Rogerius	456
Peer-k.	280	Rombányi Gyula	53
Perczel-család 303—312; — Perczel Etelka 303—312, 410—422; — Mór 304—305, 410	410	Rostand	62
Pesti Hírlap 129, 130, 137, 179, 180, 183, 184, 316	316	Rousseau	15
Pesti Napló	343, 461, 463	<i>Rusztán császár</i>	434
Péterfy Jenő	118, 235, 264	<i>Rückblick</i>	54
Péteri Takács József 2, 8, 17, 20—22, 106	106	Sajnovics János	1
Petersen	99, 103	Sajó Sándor	233
Petőfi Sándor 104, 238, 239, 259, 260, 267, 269, 465, 467; — <i>János vitéz</i> 451; — <i>Téli esték</i> 164	164	Salamon Ferenc 118, 262—265, 270, 272, 275, 356	356
Petrarca	13—15, 111	Salánki György, <i>Hist. Nádudvar</i>	434
Pétzeli József	305	Sand, George	467
Pintér Jenő	233, 498	Sándor István, <i>Sokféle</i>	8
Pitroff Pál	232	<i>Sárkány István halálára</i>	438
Platon	25	Sauer Agost	99
Plantus	25	Schesaeus Keresztély	26
Póli István, <i>Joveniánus</i>	435	Schiller 114, 145, 146, 200, 213, 341, 389, 407; — <i>Tell</i>	397
Poncelet	278	Schlegel Frigyes	104
Pray György 90, 91, 386, 388, 390	390	<i>Sermones Dominicales</i>	283
Prikkel Marián, R.	297	<i>Servetus végtisztességtétele</i>	439
Procopius	314, 316—319	Shakespeare 111, 176, 257, 263, 264, 345—353, 357, 358, 449, 491; — <i>Hamlet</i> 175, 176, 397; — <i>Macbeth</i>	397
Prónai Antal	112	Sieyès abbé	20
Pröhle Vilma	119	Siklóssy Pál	503
Püchler, B.	401, 402, 407, 408	Simonyi Zsigmond	332, 333
<i>Püspöki romlása</i>	440	Skublics Imre	6, 11, 17, 20
<i>Pyramus és Thisbe</i>	438	Sonnenfels	9, 396
Pyrker érsek	104	Sövényházi Márta	69
Radácsy György	335	Speneder Andor	113, 114
Ráday Gedeon	107, 112, 163	Stettner Gyula 197, 411—413, 415, 417	417
Radó Pál	504	<i>Szabács megvétele</i>	426
Rájnis József	1, 100, 146—147	Szabatkay Mihály, <i>Cantio P. Berizlo</i>	426
Rákóczi Ferenc <i>Vallomásai</i>	103	Szabó Károly	345
Rákosi András, <i>Phariseus és publicanus</i>	438	Szalkmári Fabricius István, <i>Hist. ex Partenii Nicenensis</i>	433
Ráskai Gáspár, <i>Vitéz Francisco</i>	429	Szalay József	96
Ráskai Lea	494	Szalay László	130, 180
Ráth Mór	355	Szász Károly	96, 232, 358, 503
Raynaldus	390	Széchenyi Ferenc	112
Reaid (?) Mihály, <i>Ur Istennek ostora</i>	435	Széchenyi István 53, 102, 103, 112—114, 136, 138, 139, 189, 190, 260, 326, 371, 398; — <i>Blick</i> 53, 54; — <i>Hitel</i>	305
Regélő	327	Szegedi András, <i>Jeruzsálem ostroma</i>	430
Renan	466	Szegedi Kis István (Szegedi Gergely?), <i>Magyaroknak siralmas éneke</i>	431
<i>Részvét könyve</i>	275	Szegedi Veres Gáspár, <i>Titus és Gisippus</i>	433
Révai Miklós 1, 8, 100, 107, 146, 162; — <i>Jámbor szándék</i>	8		
Rexa Dezső	504		
Rexa Dezsóné	306, 309,		
Riedl Frigyes	115, 118, 415, 504		

Lap	Lap
Szegedy Róza 11—15, 17—19, 21—23	Timon Sámuel..... 386, 388, 394
Székely Balázs, <i>Tóbiás</i> 427	Tinódi 71, 72, 285, 286, 290, 294—296, 391, 439, 441—443;
Szemere Miklós..... 336, 468	— <i>Budai Ali basa</i> 430; — <i>Buda veszése</i> 427; — <i>Dávid király</i> 428; — <i>Eger summája</i> 429; — <i>Egervár viadala</i> 429; — <i>Erdélyi história</i> 429; — <i>János király fiáról</i> 430; — <i>Jázon</i> 426; — <i>Jónás</i> 430; — <i>Judit</i> 426; — <i>Kapitán György</i> 429; — <i>Károl császár</i> 429; — <i>Prini Péter</i> 427; — <i>Szalkai mező</i> 427; — <i>Szegedi veszedelem</i> 429; — <i>Szittya, Léna</i> 428; — <i>Szulimán császár</i> 428; — <i>Temesvár</i> 429; — <i>Terek János</i> 430; — <i>Varkucs Tamás</i> 428; — <i>Verböci Imre</i> 427; — <i>Zsigmond fogságáról</i> 429; — <i>Zsigmond-krónika</i> ... 429
Szemere Pál... 110, 336, 460—463	Toldy Ferenc 15, 111, 113, 151, 162, 190, 193, 194, 196, 197, 199, 201, 224—227, 266, 267, 330, 336, 342, 344—346, 348, 351, 355, 356, 363, 364, 372, 456, 468, 496
Szentjóbi Szabó László..... 103	Tolnai György, <i>Szent Jób</i> ... 427
Szentmártoni Bodó János, <i>Mária Magdolna; Tékozló fiú</i> 438	Tolnai Vilmos..... 94, 389—393
Szerdahelyi Mihály, <i>Miképpen az árulók el ukarták az erdélyi vajdát árulni</i> 435	Tompa Mihály 164, 220, 257, 268, 269, 275, 335, 336, 356, 358, 362, 454, 456, 465, 468
Szoremyéni Mihály, <i>Egyiptombéli kijövés</i> 427	Tordai Máté, <i>Izrael Istenéről</i> .. 438
Szigeti József..... 503	Torko János, <i>Absolon</i> 431
<i>Szigetvárnak veszéséről</i> 431	Tóth Ede, <i>Falu rossza</i> 503
Szilády Aron..... 284	Töke Ferenc, <i>Hist. obsid. Sziget</i> 430; — <i>Spira Ferenc</i> 430
<i>Szilágyi és Hajmási</i> 431	<i>Török krónika</i> 436
Szilágyi Ferenc..... 467, 468	Trattner János Tamás..... 395
Szilágyi István.. 216, 259, 274, 275	Tudományos Gyűjtemény 326, 329, 385, 395
Szilágyi Sándor..... 219, 220, 257	<i>Túri György haláláról</i> ... 432, 443
Szigligeti Ede..... 503	Turótzai..... 117, 392, 393
Szinnyei Ferenc..... 9, 504	Udvarhelyi Miklós..... 398, 409
Szinyei Gerzson..... 204, 205	Ungaria, Michael de..... 501
Szőllösi István, <i>Szenán basa</i> ... 436	Ungarisches Magazin..... 392
Sztárai Mihály 291, 294—296, 443; — <i>Athanasius</i> 430; — <i>Cranmerus</i> 430; — <i>Ilyés</i> 428; — <i>Holofernes és Judit</i> 429; — <i>Szent Dávid</i> 430	Uránia..... 198
Sztárai Miklós, <i>Vízözön</i> 433	Váczy János..... 96, 113
Szt. Domokos..... 501	Vadnay Károly..... 363, 459
Szt. Gellért..... 498, 501	Vahot Imre..... 219
Szt. István..... 498, 500	Vajdakamarási Lőrinc, <i>Itélet napjáról</i> 435; — <i>Jázon</i> 434
Szűcs György, <i>Lázár</i> 437	Vajthó László..... 235
Szvorényi József..... 231	Valkai András 116, 439; — <i>Alboinus</i> 433; — <i>Bánk bán</i> 432; — <i>Hariadenus</i> 432; —
Taine..... 118	
Tardi György, <i>Historia Szikszoiensis</i> 435	
<i>Tar Lőrinc pokoljárása</i> ... 71, 72	
Tasso 10, 28, 81—37, 111, 156, 160, 266	
Telegdi László..... 238	
<i>Telamon</i> 433	
Temesvári István, <i>Kenyérmező</i> 432	
Temesvári János, <i>Béla király</i> .. 432	
Temesvári Pelbárt 278, 280—282; — <i>Sermones de sanctis</i> 280; — <i>Stellarium</i> 278, 279, 284	
Tessedik Sámuel..... 198	
Thaly Kálmán... 236, 237, 359, 439	
Thewrewk-k..... 69, 70, 279	
Thienemann Tivadar..... 500	
Thugut..... 19	
<i>Thury György éneke</i> 438	
Tibullus..... 494	
Tieck..... 104, 196	
Tihanyi-k..... 284	
Timár Kálmán..... 367	

	Lap		Lap
<i>Magyar királyok</i> 431; — <i>Pris- ter Johannes</i>	432	<i>lára</i> 306; — <i>Hedvig</i> 417; — <i>Helvilához</i> 416; — <i>Két szom- szédvár</i> 57, 155, 417; — <i>Késő vagy</i> 422; — <i>Magyarvár</i> 240; — <i>Rom</i> 240; — <i>Salamon</i> 117, 197; — <i>Szép Ilonka</i> 164, 260; — <i>Széplak</i> 305, 416; — <i>Szó- zat</i> 151; — <i>Tündérvölgy</i> 240, 241; — <i>Vérnász</i> 418, 421; — <i>Zalán futása</i> 104, 117, 151—154, 156, 195, 198, 306, 410—412, 415	156 283
Várady Antal	304	Wathay Ferenc 443; — <i>Magyar nemzettség nyomorult áll.</i> 437; — <i>De populo judaico</i> 437; — <i>Székesfejérvár veszéséről</i> 437; <i>Szinán és Ibrahim</i>	437
Várdai Béla	233	Weber, Veit 38—52, 104, 166—178, 213, 216, 470; — <i>Sagen d. Vorzeit</i> 40; — <i>Teufelsbe- schwörung</i> 40; — <i>Tugend- spiegel</i>	42, 43, 166, 470
Vargha Damján	277, 281—284	Weinstein Teréz	4
Varsányi György, <i>Xerxes</i>	431	Wesselényi Miklós báró 102, 133, Weszprémi-k.	135 284
Varsóczi István, <i>Keresztelő Szent János</i>	438	Wieland 10, 13, 110, 213; — <i>Agathon</i>	10 279
Vas Gereben	367	Winkler-k.	279
Vay Lőrinc, <i>Erdély veszedel- méről</i>	437	Zabuesnig	93
Verböczy István	5	Zách-monda	297
Vergilius 15, 24—37, 145—165; — <i>Aeneis</i> 25—27, 29, 32, 34, 145, 496, 497	497	Ziegler—Léhner, <i>Szarándokok</i> . 94	94
Verseggy Ferenc 103, 111, 206; — <i>Bücsűzás</i>	206	Zinkl	278
Vértesy Jenő	105, 389	Zlinszky Aladár	105, 232
Veszprémy Dezső	236, 237	Zombori Antal, <i>Eleázár</i>	434
Veszprémi-k.	499	Zrinyi György	297
Virág Benedek	109, 117	Zrinyi Miklós 13, 27, 30—37, 107, 111, 112 145, 152, 159— 163, 440; — <i>Orpheus keserve</i> 161; — <i>Szigeti veszedelem</i> 27, 29, 30, 297; — <i>Tityrus és Viola</i> 161; — <i>Vadász és Echo</i> 161; — <i>Violához</i>	160 189, 313—322
Viszota Gyula	3, 233		
Vitéz János	25		
Voinovich Géza	54, 504		
Vojnits Barnabás	421		
Voltaire	96, 148		
Völcei Tóth István	445		
Vörösmarty János 55—61, 202, Vörösmarty Mihály 34, 55, 102, 104, 109, 111, 112, 118, 147, 150—156, 191, 193, 195—197, 238, 259, 303—312, 327, 409— 422, 465; — <i>A bús vándor</i> 309; — <i>A csermely</i> 417; — <i>A hamis alvó</i> 309; — <i>Árpád ébredése</i> 409; — <i>A szerelmes</i> 309; — <i>A szerelemhez</i> 418; — <i>Az áldozat</i> 422; — <i>Az el- haló remény</i> 309; — <i>Az etme- nőhöz</i> 309; — <i>Az elváltók</i> 421; — <i>Az ifjúság</i> 309; — <i>Bőr- zsönyben</i> 412, 413; — <i>Bücsű</i> 312; — <i>Bücsűzó</i> 413; — <i>Buj- dosók</i> 416; — <i>Cserhátom</i> 195, 198, 414; — <i>Csongor és Tünde</i> 56, 104, 112, 416, 417; — <i>Dél- sziget</i> 240; — <i>Eger</i> 155, 415, 416; — <i>Egy kisgyermek halá-</i>	204		

KISFALUDY SÁNDOR IFJÚSÁGA.

Kisfaludy Sándor életének legszínesebb és legváltozatosabb évtizedét próbálom az alábbiakban újból megrajzolni. A szépirodalom e forrongó évek története köré régóta a romantika vonzó, meleg szépségét varázsolta; engem azonban a valóság szárazabb adatai érdekelnek, azt vizsgálom, hogyan fejlődik tovább a győri gimnázium jeles diákja, s hogyan érik ki belőle életének hányt vetett éveiben a költő. Császár Elemérnek több mint két évtizede megjelent¹ — s Angyal Dávid tömören megírt kis vázlata óta² egyetlennek maradt — Kisfaludy-életrajzán ma is kevés változtatni való vonás van; de az időközben előkerült részletesebb adatok közelebb hozták a költőt és kimélyítették műveinek ismeretét: talán nem végzek fölösleges munkát, ha ezeket figyelembe véve újabb képet adok Kisfaludy életének erről a szakaszáról.

A pozsonyi éveken kezdem. Az 1790—91. évi országgyűlés hazafias hangulata és a kispapok társaságának irodalmi levegője — egy volt tanítója vitte el közéjük költőnket³ — tartalommal kezdték tölteni a még kora ifjúkor serdülő vágyódásait. Alig fér kétség hozzá, hogy a közélet lelkes eseményei s ez a környezet váltják ki belőle az irodalom iránt való érdeklődését is, első költői próbálkozásait is. Pozsony már több mint félszázad óta épen olyan gyűjtőpontja a magyar tudományos irodalomnak, mint a költészetnek Bessenyeiék társasága Bécsben, a Magyar Társaság Kassán, vagy Révai, Rájnis és Fábchich triász Győrött. 1770 körül Bél Mátyásnak és tanítványainak helyét és szerepét a jezsuiták veszik át, akik a nagyszombati egyetemmel is eleven kapcsolatot tartanak fenn. Élükön, az öreg Kaprinai Istvánnal, Faludi Ferencsel, Sajnovics Jánossal, Wagner Károllyal együtt, a század legnagyobb történetírója, Pray György áll. A rend fölöslatása után is, mint «Historiographus Regius» Pozsonyban marad, az öregek azonban lassankint elköltöznek mellőle, maga is meg-

¹ *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1910.

² *Kisfaludy Sándor Minden munkái* (alábbi idézeteinkben MM.) Budapest, 1893. VIII. 703—740 l.

³ *Két szerető szívnek története*. MM. VI. 533. l. — Takács József talán Győrött házitánítója volt; csak ő rá gondolhatunk.

öregszik — a papnevelőnek ide helyezésével hangosabb, fürgébb fiatalok jönnek. Ezek más eszményekért lelkesülnek, s velük modernebb szellemi áramlatok következnek: a jozefinizmus, bécsi divatos írók, magyar költők s köztük Bessenyeieék tisztelete. A politikai élet gyorsan pergő, színes és jelentős eseményei — országgyűlés, a vármegyei élet eleven pezsdülése, a Szent Korona hazahozatala — a magyar nyelv művelésére ösztökélték őket, a német színészet magyar színművek alkotására. Míg ezalatt Kelemen Lászlóék a német színházak darabjait fordítgatják és hozzák színre, ifjainkat egyrészt a jezsuita iskoladrámák hagyományai kötik, másrészt a divat vonzza. Fejér György, a *Cod. Diplomaticus* szerzője, s vele a kispapok jórésze iskoladrámákat fordít;¹ Döme Károly, majdan pozsonyi kanonok Metastasiohoz jut el. Velük van Péteri Takáts József, a költő, Horváth János, utóbb veszprémi püspök, Juranics László, Kisfaludynak később is hű barátja. Nyilván példájukon buzdul költőnk is drámafordításra.

Ámde más körülmények is közrejátszottak.

Ezidőben a második (befejező) bölcsészeti év derekán járt. A győri gimnázium egykori sokat dicsért díszéből eltűnt a régi szorgalom. A színház is elvonta a tanulástól. De mióta — 1790. február 18-án — a Szent Koronát Pozsonyon át hazahozták, a lelkes közhangulat az országgyűlés megnyitásával (június 10) egyre fokozódik, s országszerte a magyar nyelv kérdése tolu előtérbe — Kisfaludy Sándor Bessenyeire gondol. Az ő példája vonja a testőrség felé, s szíve a Fischer-Erlach szép barokk palotájába fáj. Testőr és író szeretne lenni. A gyors elhatározást tett követi. Pozsonytól akkor sem volt messze a császárváros: a 17 éves ifjú beült a gyorskocsiba és fölment Bécsbe, egyenest a kancelláriához, hogy óhajtását személyesen adja elő² s megtudakolja, lehet-e reménysége. Itt fölvilágosították, hogy a gárdához csak valamelyik vármegye ajánlatára veszik föl. Most fordult tehát atyjához és kérte, hogy szerezze meg Győr vármegye ajánlását. Atyja avval üti el a dolgot — hiszen jogászt akart belőle nevelni — hogy megkéssett, a megye már másokat javasolt a testőrséghez, s közülük hárman már be is öltöztek a gárdába.

Sándor kedélye azonban sokkal izgatottabb volt, képzelete sokkal jobban föl volt csigázva, hogysem ebben megnyugodjék. Volt valakiye, akihez atyjánál több bizalommal fordulhatott, akitől több megértést remélhetett, aki őt legjobban szerette:

¹ Szabady Béla, *Iskoladrámák a győri papnevelő-intézetben*. Győri Szemle, 1930. 187—194. l.

² Zala vm. levéltára, kgy. iratok. 1790 július 12. Kgy. 63—11. sz. Özv. Sándorffiné Tarányi Thérézia beadványa «Egyik unokám, Kisfaludy Sándor, nemes Magyar Gárdában lépni kívánkoztván, a véghett a' Főlséges Cancelláriánál is Bétsben megfordult».

nagyanyja. Előtte tárta föl (valószínűleg levélben) vágyait, s amit apai ágon nem ért el, most Zalamegyétől, anyai ágon szerzett jussal merete remélni. S csakugyan, a hetven esztendőnél jól túlhaladott öreg asszony július 10-én a «tekintetes Nemes Vármegyéhez» fordul,¹ hogy «méltó tekintetbenn vévén boldogult Atyámnak, Tarányi Ferentznek ezen nemes Vármegyében tett számos Esztendőig való sok rendbéli érdemeit; Ugy szintén meg holt Férjemnek is, a' ki mint Királyi Fiscalis és Tábla Bírája ezen Tekintetes Nemes Vármegyének mindenkor tisztelője volt és minden szolgálatra készségét bizonyította, méltóztatnék mondott Unokámat *hathatossan a Nemes Magyar Gárdához recommendálni*. — Unokámnak nemzetsége esméretes több vármegyékben is Attyáruul, öreg Anyja pedig úgy is Nemes Szala Vármegyei Nitzki Familiából származott,² a' kinek Nemes Apátibann Portiója is vagyon, és így nem idegen.» Megható az öreg Sándorffiné kérvénye, amelyet — nem csoda — a vármegye is a legnagyobb jóindulattal tárgyalt, s a helytartótanácsához fordul, hogy *hathatósan* (efficaciter) eszközölje ki Kisfaludy Sándornak és még két ifjúnak fölvételét a testőrségbe, ahol zalamegyei nincsen, «cum eidem publice constet — ügylátszik Győrvármegyére is céloznak — ex *minoribus longe Comitatus complures effective denominatos haberi.*»³

A kérés mégsem talált meghallgatásra: Kisfaludyt ezúttal sem vették föl a testőrségbe. De ez nem lohasztotta le kedvét. Bessenyeire gondolt, s a kispapok munkásságán, talán buzdítgatásain, a mindenfelé sürgő-forgó tevékenységen kívül Besenyei példája⁴ s az a gondolat tüzelte első drámájának írására, hogy a testőrök hagyományainak szellemében evvel is érdemeket szerez s előbbre mozdíthatja vágyai teljesülését. Így születetik a *Seneca*, az *Ulisses és Penelope* és — ha csakugyan megvolt — az Angyal Dávid szerint Leisewitz vagy Klinger nyomán készült *Testvérgyilkosság*.⁵ Szerény kezdeményezések: annak első emlékei, hogy figyelme fölébredt az írás iránt. Némi önállóság is van benne: Kleist prózáját versekben fordítja.⁶ Az *Ulisses és Penelopét* azonban, amelyen hosszú ideig dolgozott, többre becsülte. Ennek a reánk töredékül maradt drámának a forrását Viszota Gyula találta meg⁷ a Győrött is működött Fritz András jezsuitának iskoladrámájában. De Kisfaludy fordítása véleményem szerint nem latinból, hanem egy ismer-

¹ U. ott.

² Kisfaludy Mihály atyja Kisfaludy László, anyja Niczky Klára volt.

³ Zala vm. kgy. jkvei. 1790. július 12-i kgy. 359. l.

⁴ MM. VI. 533. l.

⁵ U. o. VII. 65. l. és VIII. 709. l.

⁶ Tolnai Vilmos, *Kleist Senecája Kisfaludynál*. EPhK. 1890.

⁷ *Kisfaludy Sándor Ulisses és Penelope c. tragédiája*. IK. 1907. 429 l.

retlennek Bécsben, 1771-ben megjelent német átdolgozásából készült.¹

Már ekkor — akarata ellen, de atyja kívánsága szerint — jogász volt. Az őszi nagy szünetét Sümegen töltötte nagyanyjánál, s úgy látszik, a következő évre tervezte újabb folyamódását: ezt újra megbeszélgethette az öregasszonnyal is, rokonságával is. Így érlelődött meg benne a terv, hogy készülő drámáját herceg Esterházy Antalnak, a gárda kapitányának ajánlja s közvetlenül hozzá fordul fölvétele végett. A *Seneca* már készen volt. Evvel atyja jóindulatát akarta megnyerni, aki természetesen eleven részt vett a vármegyének Győrött is fölpezsdülő életében és maga is harcolt a magyar nyelv jogaiért.

...Látom a magyarok hajnalát derülni,
Anyanyelvemet hamvából feléledni.

— — — — —
Kinek ajánlathatnék inkább *Seneca*?

Tetőled drága atyám! nyertem élttem,
Te öleidben dadogtam első létem,

Magyar vért belém egyedül te öntöttél!

«Tölem — írja² — ki tizennyolc tavaszt láttam, bámulásméltó munkákat nem várhatni.»³ De remélhette, hogy atyját ragaszkodásának valóban melegen kifejezett szavai és törekvései megindítják. Hasonlóképen bizott másik munkájának sikerében is. Tudjuk,⁴ hogy 1791. február 15-én fordult felvételéért kérelmével a herceghez⁵ «Tudván azt a magyar műzákknak, következőképpen Melpomenének is, ki általam szólani kíván, mely nagy kedvelője légyen Excellentiád, könyörgök alázatosan: méltóztassék nékem kegyesen megengedni, hogy Ulysses és Penelopé vitéz tragédiámat *Excellentiádnak tett ajánlás alatt* színre bocsáthassam.» — Ezekből az adatokból, mivel költőnk szeptemberben született, s 1790-ben volt az, hogy 18 tavaszt látott, azt kell következtetnünk, hogy a *Senecát* 1790 nyarán vagy őszén, az *Ulysses és Penelopét* pedig 1790/91 telén fordította, s a vége felé járt, mikor Esterházy herceghez ezt a levelét írta. Ha a színházbajárást, a kispapok társaságát, olvasmányait, hautbois- és hegedűjátékát és Weinstein Terézzel való érzelmes szórakozását is figyelembe vesszük, gondolhatjuk, hogy a jogi tudományokra nem sok idő jutott, s mikor megint elkövet-

¹ Paintner, Michael: *Bibliotheca Scriptorum S. J.* Pannonhalmi kézirat. 118. C. 35. — I. k. 212. l. Fritz Andreas.

² MM. VII. 65. l.

³ Itt említem meg, hogy a *Seneca* első fogalmazványa a győri bencés-gimnázium tulajdonában van.

⁴ Takáts Sándor, *Kisfaludy Sándor kiadatlan levele*. Vasárnapi Ujság, 1902. 52. sz.

⁵ V. ö. még *Autobiogr. jegyzetek*. MM. VII. 407. l. «Már akkor magam bővebb kimiveltetése végett Bécsbe, a' magyar testőr Sereghez kívánkoztam.»

kezett a nyári szabadság, apjának nem sok öröme lehetett jogi ismereteiben. A testőrséghez most sem sikerült bejutnia: Esterházyról azt sem tudjuk, felelt-e a levélre, atyja meg bizonyára nem támogatta törekvéseit, sőt — bár a megyénél nagy szava volt s egyéb összeköttetései is lehettek — «erre ötöt még gyengének tartván, írja utóbb Sándor, a' lépéseket ezért megtenni szántszándékkal elmulasztotta.» Erre vonatkozhatnak Kisfaludy Mihálynak később, Takáts előtt elejtett szavai is, hogy Sándor «eddig sem járt az atya akarattján.»¹

Költőnk e drámák keletkezését *Önéletrajzában* későbbre, 1792-re teszi;² az évszámiban a fentiek szerint nyilván tévedett. Pozsonyban, maga mondja, «három iskolai évet töltvén» — kettőt a bölcsészeten, egyet a jogon — most a szünidőben atyja más elhatározásra jut. Sándor egyre a testőrséget hajtogatja, ő a jog elvégzését kívánja tőle. Atyja nem egykönnyen engedett akaratából: fiát a következő télre otthon tartotta Téten, ahol 1777 óta a járásnak ismételten megválasztott főszolgabírája volt.³ Azt gondolta, jó lesz, ha Sándor *«egy szakasz időt* nála, mintegy patvariában töltvén, a' törvénytudományt tanúllyá és gyakorollyá, szóval, hogy ötöt Prókátornak készítse. . . Kényszerítve akará természetét a' törvénytudomány' megkedvellésére hajtani.»⁴ És Sándor nem tehetett mást, engedelmeskedett. Talán avval a gondolattal, hogy így, atyja közelében, könnyebben sikerül hajlíthatatlannak látszó akaratát megváltoztatni.

Ezen a télen természetesen sokat járt be Győrré. Apjának is gyakran volt a megyénél dolga, s «patvaristáját» bizonyára mindig magával vitte. De a pozsonyi elevenséghez szokott ifjúnak kellett is kissé a város műveltsége, ahol színház volt, és a híres Streibig-nyomdából egyre-másra kerültek ki új magyar könyvek. S volt ott még valami, ami vonzotta. Müller Ferenc könyvtáros és könyvkötő 1789. október 31-én «egy Olvasó Kabinétet létesített — írja a Magyar Hirmondó — mellyben tsak eddig is bé-szedett másfél százból álló új Magyar Könyveket, mellyeket a' szomszed falukba is ki-hordanak az olvasni szeretők, egy xrt fizetvén egy könyvtől minden napra.»⁵ Volt tehát olvasnivalója, a sok újonnan megjelent magyar könyv. Nappal Husztyt és Verbőczyt tanulta, éjjel a nagy, tizholdas telek hátsórészén épült kis házban (itt külön lakott) írt és olvasott. És gondolkodott a terveiről. Látta már, hogy

¹ Takáts József levele Szegedy Rózához, 1799. október 1. Kisfaludy Társ. Levéltára (KTL).

² MM. VII. 384. l.

³ Győr vm. levéltára. 1790-ben a tisztújításkor második alispánnak is jelölték, de nem választották meg.

⁴ MM. VII. 384—385. l.

⁵ Timár Kálmán, *Az első Olvasó Kabinét Győrött.* Győri Szemle, 1930. 179. l.

egyelőre a testörködésből nem lesz semmi. De katona azért lehet. Ebben az irányban próbálta tehát atyja akaratát puhíthatni. Az nyilván — s nem is ok nélkül — félt a katonáskodás költségeitől: nagy volt a család, nem akarta, hogy Sándor a többiek rovására költse a pénzt. De tél végére Sándor nyíltan megmondta atyjának, hogy a jogot nem szereti, s erre az őszinte beszédre, a hagyomány szerint, mivel atyjának egy náluk vendégségben járt huszárezredes rokona, Hertelendy Mihály is szót tett érte,¹ atyja engedett. Költőnk a Sándor Lipót kir. hercegről elnevezett huszárezredbe kívánczozott. Egyrészt, mert az Erdélyben állomásozott, ahova nagyon vágyódott, másrészt, mert Hertelendy is ebben az ezredben szolgált, de talán azért is — s ezt az Esterházy hercegnek tervezett ajánlásból bátran következtethetem — mert ennek az ezrednek tulajdonosa, Miháldi báró Splényi Mihály tábornok, a testőrség második kapitánya volt. A fölvétel az ezredtulajdonos joga volt, s nyilván minden akadály nélkül történt meg. Bécsben bizonyára be kellett mutatkoznia s megvizsgálták (erről épen öccsére vonatkozólag Splényinek egy későbbi levele világosít föl), ott szerezhette be a szükséges felszerelést is. Téten elbúcsúzott övéitől és a győri gyorskocsival Pesten át nekivághatott a nagy útnak.

Már útja is nagy élmény volt. Május volt, mikor a Királyhágó festői vidékére ért. Az oláh falvak láttára elszorult a szíve, és Kolozsvár magyar levegőjében megfogadta, hogy «magyar nemzetiségünket, magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is tovább», életben tartja.² Írni fog, magyarul és a szívekhez. Erdélyi tartózkodásáról egyébként nem sokat tudunk. Atyjához és Skublics Imre barátjához írt levelei,³ amelyek erről az időről is részletesebb képet adnának, nincsenek meg. Mindössze 7—8 hónapot töltött itt⁴, megfordult Segesvárt, Petken és hosszabb ideig állomásozott Etéden. Tudjuk, hogy el-eljárt a fonókba s érdeklődéssel hallgatta a székely meséket; a zamatos tájszók fölcsigázták érdeklődését, s különösen az életében először hallott *rengeteg* szó kapta meg. Ettől kezdve, mint később Balatonfüreden az ott nyaraló Ujfalvi Sándor barátjának beszélte, gyűjtötte a tájszavakat, s gyűjtése 182, neki új szóig gyarapodott. Tudjuk, hogy itt írogatta vagy fordítgatta most előkerült⁵ első ránk maradt kisebb verseit is, többnyire érzelmes dalokat, s ezeket el-elküldte Skublics Imre

¹ Ujfalvi Sándor, *Kisfaludy Sándor életéhez*. Följegyzések, 1859. febr. 11. (Kézirat a Darnay-múzeumban, 1684. sz.)

² MM. VII. 386—387. l.

³ U. o. VI. 281. l.

⁴ U. o. 387. l. «Erdélyben töltött *nyolc* hónap után» és 407. l. «ott mintegy *hét* hónapot töltvén.»

⁵ Fára József zalamegyei főlevéltáros szíves értesítése.

barátjának, akinek másolatában, a család könyvtárában, kilenc verse maradt ránk. És azt is tudjuk róla, hogy kedvvel katonászkodott és jó katona volt. Azt akarta, hogy az ezred tulajdonosa, Splényi generális, a testőrkapitány, jó hírért vegye. Meg is volt az eredménye.

Esterházy Antal, a gárdakapitány, már december 19-én kelt átíratával értesíti Zala vármegyét, hogy Kisfaludy Sándort «ad nobilem Turmam Praetorium hungaricam adspirantem *per me altissimo Loco praeferenter praepositum* et pro Splendore nobilis hujus Turmae qualitatibus praeditum» a gárdába fölvettek. «Multumque gratulor — írja — quod occasione habuerim, commendationi Inclytae hujus Universitatis pro Statu satisfaciendi.»¹ A vármegye, amely ez időben «az irtt Testörző Sereg köszt egy Tagját sem számlállá,»² külön átíratban köszönte meg a hercegnek előzékenységét.

Kisfaludynak azonban csak 1793. január 5-ike hozta meg kinevezését: ekkor lett ezredében is alhadnagy,³ 9-án fölmentették a szolgálattól, 10-én kocsira ült és elhagyta Erdélyt. Útja először Tétnek vitt: atyjához; ott a kelleténél is tovább maradt, mert január 30-án Splényi már hivatalos iratban (*An K. Lieut. u. Garde v. Kisfaludy, in Tét!*) sürgeti bevonulását.⁴ Költőnk tehát csak február első napjaiban jelentkezett a testőrségnél szolgálatra. Egy pár nap mulva már azt írja Sándorról atyjának Splényi generális: «Sándornak el tőkélet kedve vagyon a Hadi életre: *Viselete*, a mind Regementemnél mutatta, *job nem lehet, azért felette kár, hogy mostani Háboru Idüben itt tölti Napjait*: Én tehetetlen vagyok, hogy Regementemben vissza vegyem: az Ur azonban nem boldogíthatná ezen Fiát jobban, mintha szorgalmas igyekezete által ötet valamely Huszár Proprietariusnak recommendálná, hogy, nem Promotioval, hanem csak mint Unter Lieutenantot Regementyiben vinné.»

Ez a gondolat inkább lehetett Splényié, mint Kisfaludyé. Splényi vagy a csapatnál a háború ígérte gyorsabb előmenetelre gondolt (ezredétől a legjobb minősítést kapta a költőről), vagy, mert más jelöltje is lehetett, nem szívesen látta a gárdánál. Kisfaludynál azonban ennek az óhajtsáknak nem volt foganatja — s talán már itt kezdődik Splényi ellenszenvé, amely később (mint Kisfaludy sejteti) Medina miatt fokozódott, közel három évvel utóbb pedig arra bírta, hogy Kisfaludynak — bár

¹ Zala vm. kgy. iratai, 1793 febr. 18. 131. és ad 131. sz.

² Zala vm. kgy. jkve 1793. febr. 18. 102. lap.

³ MM. VII. 387. l.

⁴ Splényi levele 1793 január 30. KTL. «...bin ich bewogen anmit denselben die Beschleunigung der hierortigen Eintrefung in Erinnerung zu bringen.»

⁵ Levele Kisfaludy Mihályhoz, 1793. február 11. Darnay-múzeum, 1056. sz.

különben sohasem volt büntetése — rossz minősítést állítson ki, s végül 1795. december 23-án a gárdából eltávolíttassa.¹

Ebből a keretből — a bécsi színes, változatos, de jólismert évek részletezése ezúttal nem feladatomban — akarok néhány vonást megrögzíteni: e vonások egyik csoportja költőnk írói kialakulásához vezet, a másik Szegedy Rózára vonatkozik.

A gárdában Bessenyei társaságából már csak ketten voltak. Barcsay Ábrahám volt az egyik, aki ezredesi rangban 1790. december elején került ide vissza. Nevét Kisfaludy Sándor csudálatosképen sohasem említi, csak *Hattyúdalában* sorolja föl a kor költői között.² A másik Bárótzai Sándor volt, ugyan-csak 1790. november vége óta őrnagy (a testőröknél őrmester), akinek e kinevezése idején jelent meg *A védelmezett magyar nyelve*. Vele Kisfaludy «hármát sem szóllott a' szolgálaton kívül» — írja Ruszeknek.³ «Bárótzai, midőn én Bécsbe kerültem olly csudálatos, az ifjúságot kerülő és leszólló..... testére és lelkére nézve kellemetlen ember, fősvény, öreg, Alchimista volt, hogy társaságát minden ember kerülte.» A testőrségben tehát semmit sem talált abból, amit várt. Mindketten főlebbvalói — s valljuk meg, hozzá öregek — voltak, Bárótzai meg néki nagyon ellenszenves is. E későbbi ítéletében (1816) aligha van része annak a körülménynek, hogy a gárdából való eltávolítását Bárótzai is kérte:⁴ mert hiszen az egész tisztikarnak egyhangú volt a nyilván Splényitől sugalt véleménye.

A többi Bécsben élő magyarnál annál kedvesebb irodalmi társaságra bukkant. Rokonának, Somsich Lázárnak környezetében ott találta Takáts Józsefet, azt az embert, akinek életében a legtöbb jóval lett adósa — talán már Győrből, de egészen bizonyosan Pozsonyból barátját. Ott élt a *Sokféle* derék szerkesztője, Szlavnicai Sándor István, aki Győrött adogatta ki rendre egyéb munkáit is, köztük az imént, 1791-ben, a *Jelky Andrást*. Görög Demeter előkelő úr, főhercegi nevelő volt; Kerekes Sámuellel, szerkesztőtársával éppen ebben az évben változtatták át a *Hadi és más nevezetes Történeteket Magyar Hírmondóvá*. Az imént adták ki Révai Jámbor szándékát; s Kerekesnél talán látta is Kisfaludy Mikes leveleinek kéziratát. Lakásukon minden magyar író megfordult. Itt ismerkedhetett meg a fiatal testőr Révai Miklóssal, s itt köthetett igazi barátságot a tőle nagyon különböző, de szintén dunántúli, sőt zalai Batsányi Jánossal, de nem 1793 elején — mint Szinnyei

¹ Markó Árpád, *Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből*. Századok, 1929. 365—383. l.

² MM. VI. 301. l.

³ MM. VIII. 290. l.

⁴ Markó Árpád ért., id. h. 382. l.

Ferenc gondolja,¹ hanem később. A magyar irodalomnak ezekben az években sok újdonsága nem volt; de ami megjelent, arról e társaságban mindig értesült. Boldizsár öccsének pedig meghagyta, hogy tudósítsa a «Müller Győri könyvkötő könyv Tárában található új magyar könyvekről» s eleinte számonkérte tőle,² ha elmulasztotta. Utóbb már maga gyűjtött könyveket,³ s könyvtárában minden munka megvolt, amelyről a bécsi írók körében értesült, ezek során pl. Mikes leveleskönyve is.

Ez lehetett Bécsben az első társasága, mindaddig, míg szolgálatából következőleg magasrangú körökbe kerül és a császárváros zajos, vidám örömeit tele lélekkel élvezi. E mellett, úgy lehet, Medina Mária és környezete által jut el az osztrák írók és művészek társaságába;⁴ Beethoven, Weigl és mások ismeretése — mint Haydn-imádata is — a főúri szalonok életének és nagy zenei tehetségének együttes eredménye, de már Alxinger, Retzer, Mayern⁵ társasága («ezen utolsónak Géníussát igen kedvelte») nyilván Medinához kapcsolódik: Alxinger pl. ebben az évben (1794) lett a Hoftheater titkára. Itt már a fölvilágosodás íróinak légkörében mozgott, s ha még hozzávesszük, hogy Sonnenfelset is jól ismerte,⁶ a szálak már-már ahhoz a Graben mellett lévő kis kávéházi társasághoz vezetnek, amely illuminátusokkal és szabadkőművesekkel van tele, s mely utóbb Greiner udv. tanácsosnál gyülekezik⁷ — vagy legalább is elvezetnek Martinovicsékhoz. Kisfaludy Sándor jó viszonyban volt velük, a nagy kalandort is ösmerte, de nem keveredett közükük.⁸ A fölvilágosodás eszméi nem hatottak rá mélyebben, nem lett «illuminátus» vagy szabadkőműves — elsősorban a társasági élet könnyebb szórakozásai érdekelték, de mondjuk meg, maguk ezek az új eszmék is már lehiggadtak első lendületükből, úgyhogy

¹ Szinnyei Ferenc, *Bacsányi János*. 1904. 28. l. — Szinnyei ez adatát Batsányinak Aranka Györgyhöz intézett egyik levelére alapítja: *Bacsányi költeményei*. Toldy kiad. 1865. 251. l. Batsányi e levele azonban Kassán febr. 10-én kelt, «hosszas utazás» után. «A levélírást egy postanapról a másikra halasztgattam.» Nyilván jó pár napja otthon van már. Kisfaludy pedig csak febr. első napjaiban ért Bécsbe.

² MM. VIII. 94. l. 1793. április 28. l.

³ Császár Elemér, *Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben*. Magyar Könyvszemle 1908. 316. l. Ez a könyvtár egészében megvan (M. Nemzeti Múzeum): 1796. elején, mielőtt Milánóba ment, bizonyára hazahozta az egészet.

⁴ Ismeretéseit büszkén sorolja fel *Önéletrajzában*, MM. VII. 388. l.

⁵ Mayern Wilhelm Friedrich (1760—1829) egy akkor híres *Dia-Na-Sore* c. állambölcséleti könyv külön szerzője; Batsányiné Baumberg G. versei elé is ő írta az előszót.

⁶ 1797 áprilisában, mikor Klagenfurtból a német harctérre utazik, nyolc napot Bécsben tölt. Purkersdorfból beszámol róla Vízkelety barátjának, s azt írja: «a' Theátromban ... ott találám Pausingert, Naphegyűt... stb.» Nem kétséges, hogy Sonnenfelsről van szó és hogy mint régi ismerőst említi így. MM. VIII. 107. l.

⁷ Horán-zky Lajos, *Bacsányi János és kora*, 1907. 121. l.

⁸ MM. VII. 390. l.

Bécsben Ferenc idejében kiformalódott a loyális, kötelességtudó és polgári mivoltára büszke városi polgár, a későbbi biedermeier, sőt nyárspolgár őse. A forradalmi, lázongó ér elhalt; társadalmi szempontból az egész francia hullámnak csak két elevebb tendenciája élt: a klerikalizmus gyűlölete és az arisztokrata-ellenes felfogás. Kisfaludyt, a magyar nemest, a városi polgár kérdése nem érintette, a nemesi származás és nemesi hivatás tudata élt benne, a pozsonyi megyegyűlések maradandó élményei voltak. Nevelésénél, környezeténél fogva a papsághoz is közel állott.¹ A magyar mágnások ellen benne is élt az ellenszenv — de ezt nem Bécsben s nem a felvilágosodásból szerezte; előkelő köznemesi származásából és hazafias-ágából eredt kicsinylő gyűlölete; úgy állt velük szemben, mint egykor Verbőczy, és külföldieskedésükért, gerinctelen politikájukért megvetette őket. De, hogy ez sem volt benne balítélet, azt megmutatta egész pályája.

A szép mágnásasszonyok körében egyébként jól érezte magát Bécsben s az udvar levegőjében is alig érezhette a fölvilágosodás áramlását. Két évtizedje mult, "hogy Lessinget Bécs lelkes örömmel és pompával ünnepelte: 1794-ben az udvar megszünteti a szabadkőműves-páholyokat, Blumauer könyvkereskedést nyit — úgy látszik, mintha a fölvilágosodás után egy új korszak kezdődne; de a legkedveltebb író még mindig Wieland, Tassót még mindig szeretik, és Metastasio még divatban van. A barokk emléke még nem mult el egészen, fényét és színeit a fölvilágosodás elemeivel kevert rokokó — vagy inkább az olaszos barocchetto hatása csak növelte: Lombardia és Velence, ha Napoleon fenyegeti is, még mindig Bécs birtoka.

Kisfaludy Sándor írói tevékenysége most is, mint az imént Pozsonyban, csak fordítgatás. Tasso eposzában sokat gyönyörködik; de a testőrök elméleti tárgyai között a németen és a francián kívül az olasz is szerepel, és a *Rinaldó és Armida* «pongyolán» magyarra fordítása² csak «a' nyelvtanulás végett» készül. Wieland *Agathonját* azért szereti, mert benne, mikor Medina Mária irigyelt kedvese lett, a maga szerelmének csodálatosan egyező történetét éli át.³ Az egyik versnek pedig, amely még Bécshez fűződhetik (*Chlorishoz*), Metastasióból van a jeligeje.⁴ Ez a három író — bár kettő közülük sokat foglalkoztatta — nem tölti, nem is töltheti be egész irodalmi légkörét, de azt hiszem, jellemzően határozza meg. A 22–23 éves ifjú fordít-

¹ Martinovicsban is «a feslett életű papot» gyűlölte.

² MM. VII. 388. l.

³ U. ott, 389. l.

⁴ U. ott, 6. l. Egy másik az a *Boldog szerelem* c. elveszett, sikamlósabb költeménye, amelyet franciaországi naplójában említ. (MM. U. ott. 337. l.) Végül egy harmadik Skublics Imre hagyatékából került elő. (Fára főlevéltáros szíves értesítése.)

gatása, talán néhány, részben elveszett verse, viszont még nem költészet. Az írói láng a társaséletnek előtte eddig ismeretlen zajában elhomályosodik. Egy pillanatra lobban föl: szeretné megírni Medina történetét¹ — egyébként a testörhagyományok kivesztek a szép barokk palotából, és Kisfaludyban sem él belőlük más, mint a művelődés szeretete és érdeklődés az irodalom iránt. Mikor a karácsony estéjét megelőző napon át kellett költöznie az Alser-kaszárnyába,² jól tud olaszul (Medinának is része volt benne) s valamelyest franciául, sok új íróval és olvasmánnyal gazdagabb a látóköre, három év viharos emlékei, színes képei, érzéki kalandjai zárulnak le, de az irodalom művelésével annyira sincs, mint volt Pozsonyban vagy Kolozsvárt. Ezen az estén bizonyára eszébe jut a badacsonyi szüret és Szegedy Róza...

Rózát Kisfaludy 1790-ben látta először. Másodszor jött haza Pozsonyból a nagy vakációra. A bölcsészeti tanfolyamot elvégezte, a gárdánál — épen az imént folyamadott érte nagyanya — hiába próbálkozott. Most maga is vágyódott öreg nagyszülőjéhez. De nagyanyja is — aki talán közeledni érezte végét — még egyszer látni akarta legidősebb, legkedvesebb unokáját, aki 6–7 esztendőskorában szakadt el tőle.³ Sándorfiné, bár Trézsi és Nanica unokái nála nevelkedtek (Sándor nem is ösmerte őket), vejével régóta haragban élt. Most mégis írt neki és Sándort magához kívánta Sümegre.⁴ Itt «szép, felséges, romantikus vidékben» Oszterhueber Vince barátja, egy pozsonyi kispap emlegette először kis cousine-ját, a «szép és okos leányt». S egy vasárnap reggel látta is Rózát, amint a sümegi franciskánusok miséjéről elkocsizott. Ekkor s róla írta meg első versét.⁵

Öt évvel utóbb volt a badacsonyi szüret. Sándor a testörségtől jött meg vakációra — Bécsből szeptember 4-én indult⁶ — s atyja azt kívánta tőle, hogy ismerkedjék meg az atyafisággal és a dunántúli úri családokkal. Szerette volna, ha fia gazdagon nőszül. Ekkor már Skublics Imre volt a legjobb barátja, akivel — mint mondtuk — még Erdélyből levelezett. Vele járogatott inkább a vidékre bolyongani, mint családokhoz. Így kerültek egyszer Skublicséktől, Bessenyőről, Rosty Antal házába,

¹ U. ott, VI. 353. l.

² Markó id. dolg., 378. l.

³ Kisfaludy Mihály első öt gyermeke Sümegen, a többi négy Téten, ill. Győrött született. Ebből következtetem, hogy legkésőbb 1779-ben már Téten laktak.

⁴ A *Két szerető szívnek története* e részleteit bátran fogadhatjuk el valóságnak. MM. VI. 534. l.

⁵ U. ott. 536. l. A névnapi versről (MM. VIII. 665.) Angyal Dávid sem hiszi, hogy a 12 éves Kisfaludy írta, a fenti vers viszont nincs meg.

⁶ MM. VI. 350. l.

Hosszúfalura — s ott találta Szegedy Rózát. Azóta már sokat hallott Rózáról, műveltségéről, szépségéről egyaránt.¹ A leány tüneményes szépsége elbűvölően hatott rá. S még ezen az őszön, Rostyék szeptember 21-én kezdődött szüretjén — akik családjával mindig tartották az atyafiságot² — úgy adódott, hogy Rózával felejthetetlen, poétikus napokat éljen át. Az irodalmi nevezetességre jutott badacsonyi szüret élményeit, amelyen atyjával együtt vett részt, Császár Elemér találóan rajzolta meg.³ Bécsi érzékies, nem egyszer léha emlékei után (Medinától már elbúcsúzott, a táncosnőt Németországba vitte útja) egy nagy, műveltségével is rokonszenves, okos, tiszta úri leány képe vésődött mélyen a szívébe, mikor a gárdához visszatért. Nem író volt vagy költő, csak szerelmes.

A gárdából való eltávolítása után, talán még karácsonykor, vagy inkább talán 1796 farsangján, ismét szabadságot kapott. Splényi báró hí maradt első leveléhez és Sándort táborig ezredbe szánta; a király azonban nagyobb büntetésül, ú. n. helyőrségi ezredbe küldte, amelynek legénysége rokkant vagy büntetett katonákból állott, harci tevékenysége legfőlegb várvédelem volt.⁴ A katonaságot ott nem hagyhatta, egyrészt, mert a testőrséggel öt évi kötelezettség járt, másrészt, mert akkor otthon még rosszabb híre ment volna az eseményeknek. Így is sok volt a pletyka: ezek — s valamiképen Medina Mária híre — Zalába is eljutottak; Rózának utóbb is volt mit értük rokonságától, kivált nagynénjétől szenvednie. Ezek is közrejátszhattak, hogy a leány — mikor neki Gógánfán, ajtóstul rohanva a házba, váratlanul szerelmet vallott — kikoszarazta.⁵ A büszke és eddig női körökben elkényeztetett ifjúnak (huszonhárom éves múlt), fájdalmas volt ez a seb, Rózinak öt lenező és megvető bánásmódja — evvel a sebbel indult március elején Lombardiába.

Allapítsuk meg, hogy elegendig a költőből nem mutatkozott benne más, mint az első hév, amely Erdélyben nyilatkozik, de Bécsben, mikor igazán nagy irodalmi alkotásokkal ismerkedik meg, épen nem lobban lángra, sőt elalvóban van — egyetlen irodalmi gondolata, hogy Medinával átélt szerelmét megírja — és az irodalom iránt való érdeklődés, a könyvek szeretete, amely Pozsonyban ébredt, a győri Olvasó-Kabinét könyveiből táplálkozott s bécsi írói körökben nőtt igazán nagygyá. Érzelmi világában azonban egészen benne élt Szegedy

¹ U. ott, 537. l. szerint Trézsi huga is csak Szegedy Rózát tudta nekivalónak.

² Kisfaludy Mihály árván maradt hugái is, Anna és Rozália, Rostyháznál (Szentlőrincen) nevelkedtek, Anna onnan ment férjhez is. Győr vm. lt.

³ Id. m. 47—49. l.

⁴ Markó értekezése, id. h. 377. l.: «a táborig ezredekre ez az áthelyezés sértő volna!»

⁵ MM. VI. 449. l.

Róza képe: a badacsonyi szüret bűvös bájos emléke és kikosarozásának nagyon égő, mert önérzetét is sértett sebe.

Március 6-án Traisskirchenben, május 8-án Milanóban vannak, június 26-án — egy mosolygó vasárnap hajnalán — megkezdődik a vár ostroma, és szerdán, 29-én reggel 8 óraker «hadi betsülettel» foglyokul adják magukat az ellenségnek.¹ Több, mint egy hónapig tart útjuk Északolaszország és a tengerpart legfölségesebb vidékein át; már az első napokban, július 7-én, még Paviában megveszi Petrarca költeményeit — ez azontúl mindig nála van. Július 29-én Vizekelety barátjával együtt Draguignanban vannak. Vannak jó francia könyvei, vele van a hegedűje, van művelt társasága, és van kényelme, pihenése. S augusztus 14-én megállapítja, hogy «vagyon itt, és pedig éppen szomszédságomban, egy bizonyos Caroline d'Esclapon párisi leány.... ez egy valóságos szép lélek». Ez a pár sorba s néhány száraz dátumba szorított három hónap jelenti a legnagyobb fordulatot költőnk pályáján.

Az irodalom iránt való érdeklődését és az íráshoz való kedvét már Pozsonyból s Erdélyből magával hozta. A bécsi környezet az előbbi kétségtelenül fokozta; az utóbbit talán inkább csökkentette a nagyobb, sőt világirodalmi látóköri, amelynek élvonalai kezdtek előtte kibontakozni, a nagy társadalmi elfoglaltság pedig, amely színessé tette életét, kétségtelenül felületesebbé, léhábba gondolkodását. A fordítgatással jóllakott.² De hiányzott a tűz, amely lánggra lobbantsa kedvét, s úgy nézem, hiányzott a minta, hiányzott a téma is: még nem találta meg önmagát. Ezt az indítékot, ezt a hatalmas mozgató erőt, amely Kisfaludyból a költőt kirobantotta, látom én Petrarcaiban. *Ilyent* magyarul nem olvashatott. Zrinyitől Faludiig vagy Gyöngyösitől Baróti Szabó Dávidon át a «két nagyságos elme költeményes szüleményeiiig» nem hangzott feléje igazi líra s legkevésbé szerelmi líra. Voltaképen akkor járt legközelebb önmagához, mikor Wielandnál megtalálta a maga történetét s Medina Mária szerelmét meg akarta írni, mert már-már rátalált a maga mindvégig egyetlen témájára: most Petrarca példája megmutatta neki, mit kell és hogyan kell megénekelnie.

A második mozzanat fogságában: útja Draguignanig. A természetnek az a regényes, sokszor megdöbbentően fenséges³ pompája, amely eléje tárult, gyönyörű hangulatokat váltott ki

¹ Hogy a *Naplóm és francia fogságom* egész szövegében nem egykorú, arra még rátérek; dátumai azonban teljesen megbízhatók, s részben a napoleoni háborúk történetével ellenőrizhetők.

² Már Pozsonyban gondolt arra, hogy eredetileg kellene írnia. *Hattyúdial*, IX. 39. vk. MM. VI. 303.

³ Császár Elemér (*Kisfaludy Sándor és a francia irodalom. Beöthy-emlékkönyv*, 1908. 225. l.) részletesen elemzi s kiemeli, hogy «a borzalmas természet rajzával» különösen Parny hatott költőnkre.

belőle, emlékezetes képeket vésett lelkébe. Tudta, hogy mit kap ott e kényszerűségében is nagyszerű utazással: «szép utazásaimat, tapasztalásaimat és sok új, drága esmérteimet egyedül viszontagságaimnak köszönhetem» — írja hazatértekor Klagenfurtból Batsányinak.¹ Egy-egy távlat, amely Sümeg vidékét juttatta eszébe, az Alpok zordonságával, majd a tenger végtelen nyugalomával váltakozott; s közben bizonytalan jövő felé távolodva — Draguignanban arról is megemlékezik, hogy ha Medina nincs, Somsich Lázár és Balogh Péter segítségével udvari hivatalhoz jut a testőrségtől² — talán a távolság miatt, belémarkol szívébe a Rózáról való emlékezés. Pusztán lélektani mozzanatot, hogy a vágy a távolsággal nő benne — s draguignani szobájában a falon Laura képe van, amely Rózához hasonlít.³ Petrarca-kötete mindig nála van, a Szegedy Rózáról való emlékezés kísért, a természet szépségei hangulatot teremtenek benne. Még csak két mozzanatot emelek ki: az egyik a draguignani otthon kényelme, amikor Bécs és az eddig tartó út háborús viszontagságai, majd fáradalmi után életében először élhet kedvére magának — a másik, hogy a kis párizsi leány, Caroline d'Esclapon, maga ösztökéli írásra. Már Vergilius szeretetében — Milanóig egyetlen olvasmányában⁴ — találkoztak, s az együtt töltött mindössze egy hónapot Petrarca-imádatuk töltötte be. Karolinnak beszél verseiről, s az ösztökéli, hogy «a' két nagyhirű szerelmesnek érzelmeit egy költeményben, *Tasso' strófái' nemében*» próbálja megírni,⁵ de figyelmezteti arra is, hogy Petrarca légiesebb szerelme helyett emberibb érzéseket énekeljen. Az ő biztatására «bátorodott ily szerelem dalainak folytatására.»⁶ Így lett Kisfaludy lírikus, a szerelem költője, s így születtek az első Himfy-dalok.⁷ Még

¹ MM. VIII. 103. l.

² MM. VII. 351. l. «Ha ötöt nem ismerem vala, régen a' magyar Cancelláriánál volnék.»

³ *Autobiographiai jegyzetek*. U. ott, 415. l.

⁴ MM. VII. 289. l. *A Bucolica* volt vele, a könyvet Batsányitól kapta. MM. VIII. 103. l.

⁵ MM. VII. 418. l.

⁶ *Hattyúdall* XII. 19. str. U. o. VI. 336. l.

⁷ Szinte bántó elgondolni, hogy a hőst eleinte szinoním névvel, de Ménfynek hívták: *Nani* c. verse (MM. II. 6.) erre vall. A költemény különben a *Rózival* együtt (u. o.) véleményem szerint eredeti, s a kettő csírája a *Himfynek*; az utóbbi Kisfaludy legtermészetesebb gondolatát fejezi ki, hogy Rózinak (Náninak) nem tetszik, hogy szegény; bár a «vak szerencse» gazdaggá tenné... az előbbi a piruló szerelmes leány első képe: nem mondta, de minden mozdulata elárulta, hogy szerelmes. — Egyébként nem osztozom Rényi véleményében (*Petrarca és Kisfaludy S.*, Figyelő VII. 174. l.), hogy az első Himfy-strófák olasz földön, már májusban születtek. Az, hogy akkori élményeket dalol meg, nem bizonyíték. Az élmények erősek és tartósak voltak. Az bizonyos, hogy a 6. és 14–16. dal a legrégebbek, de szemmel láthatóan (formai kialakultságuk miatt is) csak Draguignanból valók. Elbihetjük végül magának a költőnek is: «itt kezdém Himfyt írni». MM. VIII. 415. l.

Trient környékén október végén vagy november elején¹ adhatták át őket az Erdődy-huszároknak. Vizkeletyvel együtt nemsokára ismét Klagenfurtban voltak, ahol költőnkre — mint kiváltságos ellenség elé nem küldhető tisztre² — a hadikórház felügyeletét bízták. Ebben a beosztásában maradt 1797 márciusáig. Klagenfurtban vidám napok következtek. Eleinte olcsó szerelmeknek, alantasabb kedvteléseknek éltek, de az első kicsapongásoknak ugyan hamarosan mindketten megadták az árát.³ Balogh, egykori testtörtársuk, aki Cremonában szakadt el tőlük,⁴ Klagenfurtból ismét előbbre jutott s már Bécsben volt. December eleje lesz, mire tőle a szükséges első új fölszerelést s első levelére a választ megkapja.⁵ Görög Demetertől (úgy látszik, megérkeztéről régi barátjait sorra értesítette) megtudja, hogy atyja, mint a vármegye követe, a pozsonyi országgyűlésen van: nem jutott tehát kezéhez Tétre írott három levele,⁶ nem küldött pénzt. Azért egyelőre csak szűkösen vásároltat, annál inkább, mert nem bizonyos még benne, hogy katona marad. A következő év az utolsó elkötelezett esztendeje. Nem tudja, atyjának mi a szándéka. De költőnk fejében bizonyára sokszor megfordul Róza, a házasság és gazdálkodás. Közben még vígan éli világát. Balogh még ott volt, mikor a három Thiess-leánnyal megismerkedtek, s most Vizkeletyvel kettesben folytatják a kalandot, amelyről már nemcsak a klagenfurtiak, pl. Christalnigg grófné, de bécsi ismerőseik is tudnak.⁷ A télen ismerkedik meg azután a máig ismeretlen Pepi grófnéval, életének legszenvedélyesebb szerelmével. Mintegy három hónapig tartott e viszony; április végén válnak el egymástól, de novemberben még mindig emlegeti.⁸ Nagy élménye volt, amely egészen betöltötte, és az egyetlen viszonya, amely Róza emlékét is háttérbe szorította. Az járt az eszében, hogy későn találkoztak, mikor a grófné már másé volt. De mikor 1797 júliusában Takátsnak ezt megírja,⁹ már köszönteti Rózát s megkérdezteti, hogy mitévő lenne, ha valaki úgy epedne érte, mint Himfy a kedveséért. Már hét ének és hatvan dal készen van a *Kesergő szerelemből*, amelynek a címe Draguignanban is megvolt, mikor Pepi grófnéról nem

¹ Nincs rá adatunk, de Milanótól Draguignanig is egy hónapig tartott útjuk.

² Egy konventtag közbenjárására (MM. VII. 415. l.) becsületszóra engedték őket, saját költségükön, haza. Hivatalos kicséréltésükig tehát nem harcolhattak.

³ MM. VIII. 97. l.

⁴ MM. VII. 283. l.

⁵ MM. VIII. 95. l.

⁶ «Leveleim odahaza gondatlan hugaim' kezében fognak heverni.» MM. VIII. 96. l.

⁷ U. o. 100. l.

⁸ U. o. 130. l.

⁹ U. o. 122. l.

nem — mint utóbb, rosszul emlékezve, *Hattyudalában* beszéli — a *Himfy szerelmei*, csak egy *Petrarca és Laura* c. gyűjtemény, mintegy száz dal, mely hazatérőben a tengerbe veszett.¹ De már dalok, egyikük-másikuk emlékezetből (s talán abból a *Frantzia fogságom* c. kéziratból, mely a Nemzeti Múzeumban van), a *Kesergő szerelembe* is belékerült. Karolin nagy — s csak nálunk szokatlan — műveltsége, mely Rózára emlékezteti, a Zalában nem is régen történt események, Laura képének hasonlatossága bizonyossá teszik, hogy draguignani heteit, s így a *Himfyt* már fogadásakor is, Róza emléke tölti be. Az olasz útnak futó, rövid s így is inkább félénk kalandjai (ezt már avval együtt, hogy költőnket Medina hódította meg vagy csábította el s nem megfordítva, Császár ismételen kiemelte) s a draguignani «nymphák» aligha feledtették Róza emlékét; naplójában — még ha végső fogalmazása otthon készült is — Medina emléke Rózáéval küzd, s az utóbbi kerekedik fölül; voltaképen pedig, a kis Weinstein Terézt, az édeskes poszonyi ideált nem számítva, eddig nem is volt több szerelme, mint a felejthetetlenül érzéki Medina Mária és a tiszta, művelt úrileány, Szegedy Róza, akit mindjárt feleségül választott. A Toldy Ferencről 1874-ben fölvetett gondolatot, mely sokáig uralkodott, hogy Liza a klágenfurti grófné, már Császár Elemér végképen elvetette. De szinte bizonyossá tehető, hogy a *Himfy szerelme* már Draguignanban, első csírájával Szegedy Rózához kapcsolódott: igaz, érzelmei szépültek költészetté a *Himfyben*.

Alig több, mint egy hónapig tartott a barátság Karolinnal: ezalatt megszületett Kisfaludyban a költő. Mikor tiz napi hajózás s közben az emlékezetes vihar után, október 1-én, Genovában Vízkeletyvel partot érnek, más ember volt, mint mikor Milanó ostromát élte. Egy örökké emlékezetes út vadregényes tájakon, Petrarca, az első Himfy-strófák s egy csomó, költészetét Petrarcan túl is fejlesztő olvasmány, költőkön kívül Rousseau regénye, élményeihez tartoztak. De legnagyobb eredménye volt az a tudat, hogy emberi érzésvilágát szabadon megszólaltatni, költeményekben kiélni: ez a költészet.

Útja Genovából visszafelé Novin és Alessandrián át Veronába s innen ugyanazon az úton vitt, amelyen félév előtt Milanóba ment; Mantovát s Vergilius szülőfaluját ki kellett kerülniük, mert Napoleon ostroma alatt volt:² a francia kísérek csak

¹ MM. VII. 372. l. és bővebben 419. l. majd VIII. 105. l.

² Némi ellentmondás van naplója és egyik levele között. Naplójában azt mondja, hogy (Milanóba menet) nem ment ki Andesbe. (MM. VII. 266. l.) Visszafelé jövet Cremonán és Brescián át jöttek Veronába, tehát a franciák ostromolta Mantovát kikerülték. (MM. VII. 420. l.) Batsányinak viszont azt írja, hogy Mantova kies vidékeit összejárta s Vergilius bukolikáit ott olvashatta, ahol azokat Vergilius írta. MM. VIII. 103. l.)

tudott még. A kérdés tartózkodó formáját megokolja, hogy még nem tudja, hányadán van Rózával.

Napoleon közelgő hadai elől gyorsan és kifogástalanul megmentette és Judenburgba szállította a klagenfurti katonai ruhatarat. Ezért jutalmul — «nagy Belobungs-Decret»-tel¹ — a Wallis Olivér-tábori ezredhez, a rajnai hadsereghez, helyezték át. Sopronig a klagenfurti grófékkal együtt boldog hangulatban vitt az útja, útközben az unzmarkti vár tövében gyönyörű holdvilágos éjtszakán sétálnak romantikus vidéken s élük szerelmüket, azután elválnak. Bécsből ismerősei közül a franciák közeledtének hírére majd mindenki — grófjával Takáts is — elmenekült, Szegedy Rózát sem találja ott, csak Batsányit,² (akit már fogságából való kiszabadulásáért Klagenfurtból levélben üdvözölt) és János testvéröccsét, aki már szintén hadnagy — s épen úgy udvarol, mint egykor ő maga.³ Nyolc napot tölt ott, ekkor kapja meg Batsányitól Takátsnak épen megjelent verskötetét,⁴ s útja Linzbe visz tovább. Innen Brünnebe, majd Magstadton át Renningenbe kerül ezredével, Stuttgart közelébe. A sváb föld szívében, a württembergi székváros környékén (Stockach) vannak téli szálláson. A grófné képe lassan kialszik emlékéből, és megint Rózára gondol, annál inkább, mert van, aki élessze a tüzet. Skublics Imre is irogat róla, de Takáts József is ösmeri mindkettejüket, történetüket, egymáshoz való érzésüket. Elhatározza, hogy egy pár lesz belőlük.⁵

Az ifjúkori, de költőknél idősebb jóbarát, a volt pozsonyi kispap, Péteri Takáts József, mint gr. Festetics László nevelője él Bécsben; kivüle ugyanakkor, mikor Kisfaludy Pepi grófnővel éli a tavasz legboldogabb napjait, Szegedy Róza is, atyja halála óta, még ott volt. Nyár elején azonban Felsőörsre költözött, prépost-nagybácsijához, s nem is szándékozott visszatérni: holmiját is hazavitette.⁶ Hogy a császárvárosban Takátssal többször találkozott, azt bizonyítja, hogy hazáról mindjárt írt neki. Ebben a levelében Kisfaludyról is érdeklődött. A költő, akinek sorsáról a császárvárosban Takátsról jól volt értesülve,⁷ átutaztában vele — épen, mert Takáts akkor nem volt Bécsben — nem találkozhatott. Takáts előtt, aki mindenről tudott s mindent megirt Rózának, nem is árulhatott el többet,

¹ MM. VIII. 107. l.

² U. ott, 117. l.

³ MM. VIII. 108—109. l.

⁴ U. ott, 117. l. és Takáts most előkerült válasza 1797. augusztus 2. (Darnay-Múzeum. 1054.)

⁵ *Két szerető szívnek története*, MM. VI. 408. l. «Utolsó lehelletemig mindég köszönni fogom emennek (Takátsnak), hogy ő Lizát minden időben Imrének kívánta és szánta.»

⁶ Takáts id. levele Kisfaludyhoz. 1797.

⁷ MM. VI. 413. l.

mint atyafiságos érdeklődést; egyelőre ő volt az önérzetében sértett, Róza a megbántódott fél: a körülmények olyanok voltak, hogy egyikük sem közeledhetett.

Takáts okosan fogta föl a dolgát. Egy nappal előbb, mint a költőnek válaszol, Rózának is ír és szószerint megírja Sándornak a *Himfy szerelmeiről* föltett kérdését.¹ Rózi is óvatos még. Nyilvánvaló — s ennyit a levélregény részleteiből is bátran vehetünk valóságnak — hogy Sándor és a badacsonyi szüret nagy élménye volt neki is. A művelt testőrhadnagy a legrokonszenvesebb volt neki minden ismerőse közül. De többet tudott csélesapságairól, mint kellett volna, talán többet is tudott, mint amennyi igaz volt. És várt. Ellenben nem tudta azt, hogy Sándor igazában kettős szerelmi életét élte: egyfelől egész szívvel vetette magát az érzéki szerelmek mámorába s élte fiatalságának Sturm und Drang-ját, másfelől mindig őrizte magában a józan tudatot, hogy egyszer majd hazamegy s otthon házasodik meg, és őrizte Szegedy Róza eszményi képét, tiszta szerelmét, a badacsonyi szüret és Badacsony emlékét.

A két jóbarát, Skublics és Takáts, lassan, csak megjegyzésekkel, apró tudósításokkal tartotta ébren a mindkettejüknek egymás előtt józan büszkeséggel titkolt, de vágyódó érzelmeit. Róza tudta, hogy egyszer Sándor majd «megváltozik», Sándor — úgy látszik — írta tovább a *Kesergő szerelem* strófáit. A klagenfurti grófnőt — aki gyermekét is világra hozta már² — elfeledte. A táborban jól folyt élete. Csönd volt a harctereken, a hadsereg sváb földön, Ludwigsburgtól a bodeni tóig, nyugatra ívelő vonalban táborozott, főerejével Stuttgart környékén. 1797. október 17-én megkötötték a campoformiói békét. Gyakorlatozások, szemlék, parádék váltogatják egymást — Károly főherceg egy szemlén rá is ösmer az egykori testőrré. Kisfaludyt, aki végre tábori ezrednél van megint, csak két dolog érinti mélyebben: az egyik, hogy a gyalogsághoz került, a másik, hogy Splényi még mindig útjában van előléptetésének — ezúttal ahhoz ragaszkodik,³ hogy Kisfaludy 1798. január 5-ig, míg öt évi kötelezettsége lejár, a testőrség létszámába tartozik, az ezrednél csak létszám fölött van, az ezred tehát nem léptetheti elő. Már minden kedve elment a katonáskodástól: «én egyedül tsak az Atyámért teszem ezt az áldozatot» — írja.⁴ De ez a hangulat, amelyet Vízkeletyhez írt leveleiben közös kalandjaiknak tréfás emlékei váltogatnak, nem gátolja a *Kesergő szerelem* folytatásában: 1798 karácsonya felé, épen akkor, mikor a hadiélet mozgalmasabb kezd lenni, nagyjában elkészült

¹ Takáts levele Szegedy Rózához. 1797. aug. 1. KTL.

² MM. VIII. 130. l.

³ MM. VIII. 113. és 125. l.

⁴ U. o. 127. l.

vele. Vannak részletei (a XVII. énektől), amekyek csak későbbben keletkezettek, utólag kerültek bele — de egészében hinnünk kell magának a költőnek, hogy ekkoriban készen volt. Jó is volt, mert mozgalmasabb idők következtek. Napoleon Egyiptomban járt, a direktórium azonban alig egy évi szünet után, ősz óta újból készülődött, s Ausztria sem maradt veszteg. Ehrenbreitstein megszállása után (1799. január) a franciák az északi csapatok visszavonását követelték a szövetségesektől s e kívánságuk megtagadását casus bellinek jelentették ki: fenyegetésüket Thugut tudomásul sem vette. Erre a franciák a Rajnán átkeltek és március 12-én megüzenték a háborút.

A két jóbarát ezalatt addig közvetítette Sándor és Rózi egymásnak szóló üzeneteit, amíg meg tudta győzni Sándort, hogy bizvást írhat Rózinak. Ha a *Két szerető szívnek története* dátumait elfogadhatjuk, Kisfaludy már 1798. szeptember 21-én a badacsonyi szüret harmadik évfordulóján ír Szegedy Rózának¹ — ez valószínűvé is teszi dátumát. (Gmundenből kelet a levele.) Károly főherceg már ez év őszén bajor földre csoportosította csapatainak egy részét, s március elején Kisfaludy még nem tudja, mi következik a mintegy két éves fegyvernyugvásra; március 10-én azonban már átkeltek a Lechen,² Kemptennél vannak, s innen dél, majd délnyugat felé a Bodeni tó mellékére vonulnak.

Szegedy Rózának nem mindjárt jutott kezébe a szeptemberi levél, amelyet Kisfaludy Skublicshoz küldött. Novemberben Sándor egy második levélben csak annyit kér, írja meg, megkapta-e a levelét. Takátsot is sürgeti decemberben: «írj minderről, a' mi interessál — el ne felejtsd ám Szegedy Rózi is!»³ Ez a pár hónap a *Kesergő szerelem* utolsó énekeinek és dalainak ideje, amelyek már e szerint is, bizonyosan, Szegedy Rózáról szólnak, s készen van már az egész, amikor januárban Róza első levelét megkapja; még az a hír járja, hogy Róza Rosty Antallal jár jegyben; de ez csak fokozza költőnk szerelmét és türelmetlenségét. Márciusban megértik egymást: nyilatkoznak szerelmükről. Március 20-ika körül kapja meg Kisfaludy Róza első levelét, amelyből boldogságát olvashatja, s egy hétig tartó véres küzdelemben «a' meghasadásig teli» a szíve; Károly főherceg osterachi és stockachi nagy csatáiban tökéletes diadalt arattak s a franciákat a Rajnán túl űzték; az ádáz csatában egy golyó költőnknek egy hajfürtjét viszi el, egy ágyugolyó közelében három embert öl meg; de olyan boldog, hogy már szinte nem is hiszi, hogy

¹ MM. VI. 387. l. Később azonban úgy emlékezett, hogy 1799 elején írt először Rózának. U. o. VII. 398. l.

² U. o. 410. l.

³ MM. VIII. 133. l.

életben maradjon, mert ékkora boldogság «csak a halál kezdete» lehet. Csakugyan, mintegy, hatheti táborozás után, Bodman környékén, a tó északnyugati szegélyén, május közepe felé ismét előnyomulnak, átkelnek a Rajnán — költőnk megnézi a schaffhauseni vízesést is: «nagy, szilaj, csudálatos, borzasztó, bámított... képe a' megkérdelhetetlen örök sorsnak, ki mindent elragad magával, a' mi' a' porral rokon» — de május 25-én már Winterthurnál verik a franciákat. E harcokban Ilyésházi gróf. akinek szabadságlevele már zsebében, ő maga családjához készülöben volt, az első napon elesett.¹ Költőnk boldogságának hajnalán a sors véres újmutatását látta a mindenkire mélyen ható tragikus esetben; de a szerencse kedvezett néki. A megfutamadott ellenség Zürich előtt elsáncolja magát: a mieink június 6 án megveszik a sáncokat is, a csapatok győzedelmi trombitaszóval vonulnak végig Zürichen és újból táborba szállnak. Párizsban Sieyès abbé kerekedik fölül, Joubert-rel az olaszországi hadszínteret erősítgeti, s ősszel megérkezik Napoleon.

Költőnk harci szerepe véget ért; a főhadnagyi rangot megkapta, de egyre jobban megérlelődik benne a hazatérés gondolata. Eddig a tábori ezredhez való áthelyeztetésekor, majd a harcok közepett gyávaság vádja nélkül nem tehetette, hogy rangját és helyét otthagyja. Most ebben nincsen aggodalma. De más baj van. A jogi pályát atyjának csak nehezen elnyert beleegyezésével hagyta félben, azért, hogy katona lehessen: nehezebb esnék új elhatározásával atyja elé állni. Nem is merte vele kettős tervét, a rangjáról való lemondás és a házasság szándékát közölni. Takáts Józsefnek egy Rózához írott levele,² azt mutatja, hogy Róza vette kezébe az ügyet. Először nagybátyját, Szegedy Jánost, a felsőörsi prépostot kellett megpuhítania. «Kevély, komor» ember volt ez is, a másik is, Szegedy Ferenc consiliarius.³ De míg Ferencnek kedvére való ember volt Sándor,⁴ a prépostnak nem nagyon tetszett a tervezett házasság. Eleinte tréfálkozva adta át a piruló leánynak a messze idegenből érkezett leveleket — talán mert Skublics Imrét sejtette mögöttük; majd, mikor kiderült, hogy a leveleket Kisfaludy írja, s azok szerelmes levelek, nővéreivel együtt ellenkezett és «a' megsiketülésig és megőrülésig prédikált» a leánynak⁵ — hiába. «Van nékem is elegendő szívem, ha arra kél a' dolog, hogy valamit merjek.»⁶ S a prépostnak engednie kellett; sőt az ő elejtett szavaiból hallott

¹ *Hattyudal* XIV. 22. str. MM. VI. 361.

² 1799 október 1. KTL.

³ MM. VI. 477. l.

⁴ U. o. 456. l.

⁵ MM. VI. 477. l.

először valamit a dolgról Árosy József sógorától Kisfaludy Mihály is.¹

Szegedy Róza azonban nem állt meg itt. Sándor tudtán kívül² megbizta Takáts Józsefet, hogy menjen el Tétre és beszélje meg Sándor atyjával mindazt, amit ők egymásközt megleveleztek: Sándor lemond a rangjáról, hazajön, őt veszi feleségül és gazdálkodni fog. A jóbarát ügyesen járt el dolgában. Fölment Tétre és meglágyította az apa szívét. Pedig sok okos aggodalma volt: Sándor erőszakos kéréseitől féltette testvérei jussát; azért eleve is megmondta, hogy az anyai örökségből reá eső résznél többre nem tarthat számot. Császár igazolta, hogy nemesebb oka is volt: egy pörükben a Szegedyek több ízben is igen nemeslelkűen viselkedtek, s most, ha fia a gazdag Rózát feleségül venné, ez is megalázó volna.³ Valóban leginkább ez az utóbbi bántotta: «Azt mégsem veheti szívére, hogy egy Férjfiú (az ő fia) egy Asszony kegyelmére szorullyon tellyességgel, és szinte az ő jószágán lakjon.» Fér-fias, komoly és megfontolt volt Kisfaludy Mihály álláspontja, ma is igazat kell neki adnunk. A legnagyobb baj volt, hogy gyömörei birtokrészét, ahol a fiataloknak megfelelő lakóházuk is lenne, épen az imént adta ki hat évre bérbe egy Tötösy nevű bérlőnek. Ha fia előbb fölfedezte volna szándékát, nem kötötte volna le a birtokot; így is megpróbálja majd, nem volna-e hajlandó Tötösy ezt a bérletet a kisebb bodorfai jószággal elcserélni. Ha ez nem lehet: örömet helyrehozhatja számukra a sümegi házát, legjobban is szeretné, ha Zalában gazdálkodnának. A Rózának még egy okos, józan — s a következmények megmutatták, mennyire előrelátó — óhajta volt: próbálja meg Kisfaludy Mihály levélileg, írásban az osztályegyezséget is a préposttal. De már ez ellen az apa kézzel-lábbal kapálódzott, s nem is vállalta; ha véletlenül találkozónék vele, — úgymond — talán szóba hozná, de levélben ilyesmit elintézni illetlen és oktan volna. Hiszen Sándor még elbocsáttatását sem kapta meg, még nincs is itthon.

Minderről Takáts híven (és szó szerint) beszámol Rózának. Tetszett neki az öreg Kisfaludy «igen rationabilis» magartartása, s jómaga is egy véleményen volt vele: semmit sem kell erőszakolni, sem siettetni, az esküvőt sem. Mindent rendjén ki kell várni. Meg kell próbálni a gyömörei ügy rendezését, a préposttal meg kell ejteni az osztályegyezséget, bárhová

¹ Takáts id. lev. «Ha véletlenül összejönnék a' Prépost Urral, úgy már szóba-hoznám a' dolgot, mivel már azonkívül is Árosi úr által messziről tett jelentést.»

² U. ott: «Én egy szóval nem említettem, hogy a' Kis-Asszonnnyal levelezésben vagyok, hanem csak azt mondtam, hogy Sándor kért-meg Passauból írtt levelében ezen barátságos közbenjárásra. Ezt szükség lesz Barátomnak tudtára adni.»

³ Császár id. m. 86. l.

mennének lakni, helyre kell igazítani a lakást: lassan «jó szerivel» minden rendbe jön. Ez volt a kettejük egyforma álláspontja, de nem a másik kettőé, a fiataloké.

Sándor Ulmból a Dunán, hajón jött¹ s ki-kikötven, mert a drága, de kényelmetlenül járó hajók csak egy-egy útszakaszon közlekedtek, átszállásokkal jutott Passauig, ahova szeptember 20-ika körül ért.² Innen Linzen át tovább ment Bécsbe, de «sietvén a' Szerelem' ölébe repülni», itt is csak rövid ideig tartózkodott,³ s valószínűleg október elején, egy-két héttel Takáts látogatása után, megérkezett Tétre. Így kell konstruálnom az eseményeket, adatunk nincs rá. Rangjáról valószínűleg még június végén, július elején lemondott: levelezésük nyomán nem volt, ami a katonaságnál tartsa őt, s a zürichi csata után bekövetkezett pillanatnyi csönd alkalmas időpont volt erre az elhatározására (röviddel utóbb a franciák a jobb szárnyon levő orosz hadat megverték). Maga mondja, hogy három hónapig húzódott elbocsátásának ügye:⁴ természetesen annak az ezredtől az ezredtulajdonosig, talán a testőrségig és szolgálati úton a tábori magasabb alakulatokig kellett mennie s míg vissza nem érkezett, jóllehet már Ausztriába küldték,⁵ nem szerelhetett le. Batsányival,⁶ de azt hiszem, Takáts-csal sem találkozott Bécsben;⁷ inkább Róza leveléből értesülhetett mindenről; fölkereste az ismerős köröket, talán ott maradt holmiját szedte össze, kiruházkodott s ment hajóval tovább. Téten — minthogy Takáts mindent jól előkészített — könnyen mentek a megbeszélések, ámbár gond elég volt. Semmi sem történt úgy, ahogyan a jóbarát tanácsolta, s az öreg úr jónak látta. A gyömörei bérletet nem sikerült visszakapniuk. A sümegi ház rendbehozatala sokáig

¹ *Hattyúdial.* XV. 29. vk. MM. VI. 374.

² Takáts Pápáról október 1-én számol be küldetéséről Szegedy Rózának: minthogy levele Pápán kelt, nyilván előtte való nap járt Téten; néhány napot arra is kell számítanunk, hogy Róza kérő levelét megkapta, s Pestről Tétre ment. Ha minden azonnal történt is, szeptember 25—26. kelhetett Róza levele. Viszont ez nyilván azért lett sürgős, mert akkor kaphatta Szegedy Róza Sándor passau-i levelét, hazajöveteléről. Így körülbelül szeptember 20-ra következtethetünk.

³ L. levelét Batsányihoz 1800. július 24. MM. VIII. 136.

⁴ *Hattyúdial* XV. 26. str. MM. VI. 373. l.

⁵ U. o. 373. l.

⁶ MM. VIII. 137. Levele Batsányihoz, 1800. július 14-én. Ebből az is kiderül, hogy az 1796. december 28-án Klagenfurtból írt levelén kívül 1797. május elején Purkersdorfól s azontúl egyszer Stuttgart vidékéről írt Batsányinak, de választ egyikre sem kapott.

⁷ Takáts azt írja 1799. okt. 1-én (id. levelében), hogy Pápáról *nem-sokára Veszprémen és Pesten* át Bécsbe siet. Valószínű — Veszprémben is, Pesten is nyilván dolga lévén s az akkori utazási viszonyokat is tekintetbe véve — hogy Kisfaludyt már nem érte Bécsben. De Kisfaludy is megemlékezett volna róla Batsányihoz szóló levelében, sőt, ha Takáts Bécsben van, Batsányival is találkozott volna költőnk.

tartott volna. A prépost is húzta-halasztotta az egyezés elkészítését, a fiatalok pedig türelmetlenek voltak. Őt esztendei, hol elalvó, hol fölfájó rokonszenvük s legutóbb már szenvedélyessé lángoló szerelmük siettette az egybekelést. Sándor egész lelkével vágyott a családi otthonra, Róza élete pedig az utóbbi években, mióta atyja halálával teljesen árvaságra jutott, hányatott volt,¹ a nyár óta rokonai is sokat keserítették. 24-ik évét betöltötte:² nem kellett senkit sem kérdeznie. 1800. január 20-án Gógánfán megeskette a fiatalokat a prépost.

Az öreg úrnak még azt az óhaját sem teljesíthették, hogy Sándor a maga jószágán lakjék. Egyelőre — míg lakóhelyükről dönthettek — az eötvösi Szegedy-kúriát szemelték ki, amely Ferenc consiliariusé volt, s úgy látszik, többnyire üresen állott. Itt élt Szegedy Róza már az elmúlt április eleje óta³ cselédségével, de voltaképen magányosan, s szerette ezt a helyet. A januári esküvőről csakhamar kiderült, hogy érvénytelen: a régi kánonjog hetediziglen tiltotta unokatestvérek házasságát, s Kisfaludyék nem kértek dispencziót. Most ezt pótolniuk kellett, s május 17-én a prépost újból összeadta őket.⁴ Június 17-től kezdve Zalaegerszegen vannak, nemcsak, mivel a vármegye Medgyesi Somogyi János udv. tanácsosnak, a vármegye adminisztrátorának Bécsből írott kívánságára⁵ a nemrég hazatért költőt e napon assessorává tette meg, hanem mert e közgyűlésen «a' tsalárd Prépost ellen Rózi' nevében a' meg esett osztályra nézve» ünnepélyesen protestálnia kellett. A pörökös tehát megindul. Költőnk még ekkor, június végén, sem tudja, hogy Kámban vagy Sümegen fognak-e lakni — bármelyik helyt is építkeznie kell — egyelőre Eötvösön vannak. Innen ír július derekán Batsányinak is. Valószínűnek tartom, hogy csak nyár végén, ősz elején költöznek Kámba; de már télen Téten és Sümegen, most eötvösi otthonában is szorgalmasan dolgozik írásain. Bár a Magyar Minervának szánt írásai, köztük «utazásainak leírása» a tél előtt úgy sem lesznek készen, mert mindent ki kell még gyalulnia és le kell tisztáznia⁶; a *Kesergő szerelme* azonban már sajtóra kész, és javában írja a *Boldog szerelmet* is: június végén Takátsnak, július derekán Batsányinak küld belőle mutatoul néhány verset. Hajója sok hányattatás után révbe jutott.

GÁLOS REZSŐ.

¹ MM. VI. 417. l.

² A halálozási anyakönyv szerint 1832-ben 57 éves volt.

³ MM. VI. 464. *18-dik April*: «Már két hete, hogy itt vagyok.»

⁴ Császár, id. m. 87. l.

⁵ Zala vm. levéltára, kgy. iratok, 1800 jún. 17. — 75. sz. — U. ott a megye kgy. határozata, jkv. 313. l.

⁶ Ugyanakkor írja Batsányinak. MM. VIII. 142. l.